

Volume 8, Issue 1, January 2021, p. 296-318

ArticleHistory:

Received
12/08/2020

**Received in
revised form**
14/01/2021

Available online
15/01/2021

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.2848>

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DECLENSION AND
MEANING AND IT'S CONTRIBUTION TO THE MEANING IN
ARABIC GRAMMAR STUDIES IN THE FIRST AND NEXT
PERIOD**

İLK VE SONRAKİ DÖNEM ARAPÇA GRAMER
ÇALIŞMALARINDA İ'RÂB - ANLAM İLİŞKİSİ VE ANLAMA
KATKISI

İsmail AKÇAY¹

Abstract

The aim of this study is to try to explain the relation between declension and meaning and the ambiguity points in old and new Arabic grammatical studies. At first, opinions of the former linguists about the relation between declension and meaning are presented. Then it is tried to point out the separable and non-separable points of declension and meaning. Some examples are given to explain declension in details. This study suggests evaluating the relation between declension and meaning in a wider frame, such as the position of the declension and the positions of the words, beside the declension sign. From this viewpoint, this study tries to explain the relation between the meaning and declension, meanings of words and phrases, and declension positions in this framework. The study has concluded that the widespread understanding of "declension sign shows the meaning which is implied in the sentence" isn't always true. The relation between meaning and declension is merely the sign of declension, and it is based on this essence.

Keywords: Meaning, declension, Arabic grammar, grammatical studies.

Özet

Bu çalışmanın hedefi, eski ve yeni Arap grameri çalışmalarında i'râb-anlam ilişkisi ve i'râbın anlama katkısıyla ilgili tartışmalarda müphem noktaları açıklamaya çalışmaktır. İlk önce eski ve yeni dönem dilcilerin i'râb-anlam ilişkisine dair görüşleri verildi. Sonra i'râb ve anlamın ayrılan ve ayrılmayan noktaları ele alındı. İ'râbı daha geniş açılardan değerlendiren örnekler verildi. Bu çalışma, i'râb ve anlam arasındaki bağlantının, i'râb alametinin yanında, i'râbın durumu ve kelimelerin cümledeki konumları gibi, daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesini önermektedir. Buradan hareketle, anlam ve i'râb arasındaki ilişkiyi, kelimelerin ve cümlelerin anlamlarını ve i'râb konumlarını bu çerçevede

¹Öğr. Gör. İsmail Akçay Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı, iakcay@ksu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-5065-5839>

açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışma, “i’râb alameti cümlede kastedilen anlamı gösterir” şeklindeki anlayışın her zaman doğru olmadığını ortaya koymuştur. İ’râb anlam ilişkisi sadece i’râb alametinden ibarettir ve bu öze dayanır.

Anahtar Kelimeler: Anlam, irab, Arapça gramer, ilişki, gramer çalışması.

GİRİŞ

Arapçadaki i’râb olgusu, Arap grameriyle özdeşleşmiş ve dilin kimliği haline gelmiş bir olgudur. Dilde anlamı belirleyen vasitalardan biri olan i’râbın tarihi süreç içerisinde dilin grameriyle özdeşleşmesi ve zamanla çok farklı şekillerde yorumlanması, i’râb-anlam ilişkisini i’râbın anlamı yansıtmaması ve ona katkı yapması yönüyle kapalı hale getirmiştir. Halbu ki gramer ve onu oluşturan unsurların anlam yönüyle açık ve anlaşılır olması, yabancı dil öğrenenler için vazgeçilmez bir referanstır. Bu sebeple gramer-anlam veya i’râb-anlam ilişkisiyle ilgili meselelerin çalışılmasını önemli görüyoruz. İ’râb olgusunun, Arapça öğrenen Türklerin dillerinde olmaması, bu tür çalışmaların önemini daha da artırmaktadır.

Arapça gramerle ilgili bütün çalışmaların, i’râbla anlam arasında ilişki kurduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çağdaş çalışmalarda bu ilişkiye dair yaygın olan kanaat, “*irâb, anlamın bir parçasıdır*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifade, anlam ve i’râb arasındaki ilişkiyi ve anlama katkısını apaçık ortaya koyar. Bu da bizde *i’râb* olarak isimlendirilen kelimelerin sonundaki değişiklik olmadığında anlamın müphem duruma düşeceği kanaatini oluşturur.

Yaygın olan diğer bir husus da, i’râb anlam ilişkisini çalışan araştırmacıların, ‘*i’râb hareketlerinin değişmesiyle anlamlar da değişir, i’râb hareketleri de bunu göstermek için vardır, başka bir fonksiyonları yoktur,*’ şeklindeki tasavvurlarıdır. Kanaatimizce bu yaygın tasavvuru yansıtan i’râb-anlam ilişkisi, mananın anlaşılması açısından kapalılık içermekte ve İ’râb-anlam ilişkisini tüm doğallığıyla yansıtmamaktadır. Çalışmada bu ilişki en doğal şekliyle ortaya konulmaya, i’râbın anlamda oluşacak kapalılığı gidermedeki rolü ve anlama katkısı açıklanmaya çalışılacaktır.

Kanaatimizce, mesele ortaya konurken, i’râb olgusunun anlama katkısı abartılmamalı. Taşınması muhtemel değerden fazlası yüklenmemeli ama anlamı yansıtmadaki rolü de küçümsenmemelidir. İ’râb-anlam ilişkisinin sınırları olduğu gibi ortaya konulmaya çalışılmalıdır ancak bu çerçevede ortaya konulacak olan i’râb olgusu, i’râbtan kaynaklanan anlamdaki kapalılık olgusunun tamamen ortadan kalkmasına bir katkı sunabilir.

İ’râb kelimesi, Arapça dil çalışmalarında çok sayıda istilâhî anlamda kullanılmıştır. İlerleyen paragraflarda, i’râba dair birden fazla istilâhî anlamların, ortak yanlarının olduğu ve bunun da gerçekte görüldüğünden daha güçlü olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada i’râba yüklenen anlam, kelimenin cümledeki yerine göre onun sonunu değiştiren bir olgudan hareket etmektedir. Bu olgu, araştırmacıların ifadesine göre başka dillerde Arapçadaki iraba bir parça benzeyen durumlar olsa da Arapçaya has bir olgudur. (Fuke, 1951, 3; ‘Abduttevvâb, 1999, 371; Huceylân, 1421vd.)

Herhangi bir cümlede kelimelerin sonunu şekillendiren i’râb olgusuyla, cümlede kastedilen anlam arasındaki ilişkinin varlığı şüphesizdir. Bu da bazı durumlarda kelime sonlarındaki hareketlerin değişmesiyle anlamın değişmesi şeklinde tezahür eder. Bu durum için verilen en meşhur örnek, şu ayet-i kerimedir. (إِنَّمَا يُخَشَى اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ) “*Allahtan sadece alim kulları korkar, şüphesiz Allah izzet sahibidir bağışlayıcıdır*”. (Fâtır, 35/28) Bu ayet-i kerimede eğer Allah lafzı (اللَّهُ) şeklinde merfu, العلماء şeklinde mansub olursa, inanç açısından önemli bir sorun ortaya çıkar.²

2) Allah lafzının merfu, العلماء lafzının mansub şekilde okunması, haşyet lafzını tazim manasına tevil edilerek şaz bir okuyuş tarzı olduğu söylenmiştir. Bu okuyuş, Ömer b. Abdulaziz’e (ö.101/720) ve Ebû Hanîfe’ye (ö.150/767) nispet edilmiştir. Ancak Ebû Hayyân (ö.745/1344), şaz kıraatlarda bunu görmediğini, Zemahşeri’nin (ö.538/1143) bu okuyuşu, Ebû Hayve Ebû Kâsım Yusuf b. Cebâre’nin (ö.465/1087) el-Kâmil adlı kitabında zikrettiğini aktarmaktadır. Bak. (Ebû Hayyân, yy., 298

Ancak şu gerçek ki, i'râbın katkısıyla oluşan her anlamın her durumda sınırını ve çeşidini belirlemek zordur. Az önceki ayet ve benzerleri bunları ispatlamaya yetmez. İ'râb hareketlerinin değişmesi anlamın değişmesine sebep olur demek o kadar kolay ve açıklayıcı olmayabilir. Çünkü i'râb mefhumu sadece kelimelerin sonlarını şekillendiren i'râb alametleriyle sınırlandırılırsa, i'râb mefhumunu *anlam* (المعنى) ve *gösterge* (الدلالة) ile irtibatlandırılan resim tam olarak görülmez.

Burada anlamdan kasıt nedir? Kaç çeşit anlam vardır? Anlamla gösterge arasındaki fark nedir? Bu sorular çok önemlidir. Cevapları da sayfalar alacak niteliktedir. Ancak biz i'râb-anlam ilişkisini, bu sorulara vereceğimiz cevaplar üzerinden kısaca açıklamak istiyoruz.

Anlamı, başlıca üç kısma ayırmak mümkündür.

1. *Sözlük anlamı*: Kelimelerin tek başına ifade ettiği anlamdır.
2. *Tümce anlamı*: Kelimenin, içinde bulunduğu karineler yardımıyla cümledeki konumuyla kazandığı anlamdır.
3. *Göstergesel anlam*: Anlaşılması için bir kısmı dilsel bir kısmı dilsel olmayan bağlamsal daha fazla karineye ihtiyaç duyan anlamdır.

Bu üç çeşit anlamın, i'râbla ilişkisinin açıklığa kavuşturmak için i'râb ve anlam arasındaki ilişkinin doğal yapısını anlamak gerekir. Bunun için çağdaş dilcilerden önce eski dilcilerin görüşlerine bakmak daha uygun olacaktır. İlk gramercilerin görüşlerini değerlendirirken i'râb ve anlam birbirinden ne kadar ayrılır; ne kadar ayrılmaz bunu da açıklamak gerek.

Bu çalışmada üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde, eski ve yeni dilcilerin eserlerinde i'râb-anlam ilişkisine dair görüşleri aktarıldı. İkincisi bölümde ise i'râb anlamdan ne kadar ayrılabilir, bunu nasıl anlamalıyız, noktaları açıklanmaya çalışıldı. Üçüncü kısımda ise *i'râb alameti* (علامة الإعراب) yle eş anlamlı *i'râbsal mevki* (الموقع الإعرابي) veya *konum i'râbı* mefhumu, eski ve çağdaş dilcilerin eserlerindeki örnekler üzerinden açıklanmaya çalışıldı.

1. KLASİK VE MODERN KAYNAKLARDA İ'RÂB - ANLAM İLİŞKİSİ

1.1. Klasik Kaynaklarda İ'râb- Anlam

İlk âlimlerin tamamına yakını, irabın sözlük anlamı *açıklama* (البيان) ile ıstılah anlamı arasındaki ilişkiyi uygulamaya çalışırlar. İlk dönem dilcilerinden Zeccâcî (ö.337/948) irab hakkında şöyle der: "*İrabın kök anlamı açıklamak demektir. Birisi ihtiyacını dile getirip açıklayınca ona, 'kendisini iyi ifade etti, meramını dile getirdi,' anlamında رجل معرب derlerdi. Hadis-i şerifte "...الثيب تعرب عن نفسها." 'Dul kadın evlilik konusundaki isteğini kendisi açıklar,' (İbn Mâce, yy., I, 602) şeklindeki ifadelerde irâb, sözlük anlamında kullanılmıştır. Sonra nahivciler isimlerin ve fillerin sonlarında anlamlarını gösteren ve onları açıklayan bir takım hareketler gördüklerinde onlara i'râb yani açıklayıcı unsur olarak beyân adını verdiler. Açıklamanın hareketlerle olacağını umdular. Bir şey bir şeye benzediği veya ona yakın olduğu zaman birbirleriyle isimlendirilmesi gibi nahive i'râb, i'râba mecâzî olarak nahiv adını verdiler.*" (İbn Cinnî, 2001, I, 89-90; Zeccâcî, 1973, 91)

Eski gramerciler, açık ve fasih konuşma ile i'râb ve Arap kelimeleri arasında da ilişki kurarlar. İbn Cinnî i'râb kelimesinin aslının *açıklamak* (البيان) olduğunu söyler. "*Arapların kullandığı fesâhat, i'râb ve beyân kelimelerinin hepsi "Arap (العرب) kelimesine dayanır,"* der. (İbn Cinnî, 2001, I, 90) Kocası tarafından sevilen kadına da امرأة عروب "*sevimli kadın,*" derlerdi. "*İ'râblı konuşan kişinin konuşması dinleyenlerin hoşuna gittiği için kendisine رجل معرب 'i'râblı konuşan kişi,'* denir." (Enbârî, 1997, 32) İbn Cinnî, daha da ileri gider ve mide bozulduğunda midedeki durum değişikliğine işaret ederek Arapların عربت معدته "*midesi bozuldu,*" dediklerini ifade eder. Bu durumla i'râb arasında ilişki kurar. (İbn Cinnî, I, 90)) İ'râbın bozulan mide için kullanılması bize i'râbın genel anlamını hatırlatır. O da nesnenin intikal ettiği yeni bir durum veya anlam demektir. (Nâsır, 1999, 21)

Eski gramerciler, ibarede i'râb anlaşılmaz ise mana da anlaşılmaz diyerek i'râbın yokluğunu delâletin olmadığı bir göstergeye dönüştürdüler. (Gâmidî, 2013, 280 vd) İbn

Cinnî, i'râb bölümünün başında şu açıklamayı yapar. İ'râb anlamı kelimelerle açıklamak demektir. *أكرم سعيداً أباه Said babasına ikram etti. شكر سعيداً أبوه Babası Said'e teşekkür etti*, denilince ve birinin merfu diğerinin mansub yapılmasıyla fiilin faili ve mef' ulü öğrenilmiş olur. İbn Cinnî'ye göre cümledeki bütün kelimeler aynı harekeyi alırsa kelimenin birisi diğerini müphem hale getirir. (İbn Cinnî, 2001, I, 89) Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004) i'râb, anlamları birbirinden ayırır ve konuşanların meramını belirler der ve şu örneği verir. Birisi i'râbsız şekilde *زيد ما حسن زيد أو ضرب عمرو زيد* derse maksadını belirtmemiş olur. Ama: *ما أحسن زيد زeyyd'ten iyisi yoktur. ما أحسن زيد زeyd iyilik yapmadı. ما أحسن زيداً Zeyd ne kadar iyi birisi*, der ise maksadını belirtmiş olur. Ona göre bu, Araplara özgü bir şeydir. İ'râb ve benzerleriyle anlamları birbirinden ayırırlar. (İbn Fâris, yy. 55, 86, 309) İbn Haşşâb (ö. 567/1171) da yukarıdaki örnek cümleler için benzeri şeyleri dile getirir. Ona göre arka arkaya gelen kelimelerin i'râbı olmaz ise kelimeler birbirine karışır ve anlamda kapalılık oluşur. (Haşşâb, 1972, 34) Arapların i'râbla diğer toplumlardan ayrıldığını söyleyen ve anlamı gösteren i'râbın şanını yücelten metinler, ilk eserlerde o kadar çoktur ki neredeyse sayısızdır. (Cebel, 2000, 59, 125-127; İbn Kuteybe, 2007, 18; Zeccâcî, 1973, 69-70) Biz bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

Arapçaya has i'râb olgusunun nahivcilerin düşüncelerine hâkim olması, cümlelerin anlamını belirlemede büyük öneminin olduğu şeklinde yaygın kanaat oluşturdu. Bu da i'râbı tek anlam karinesi gibi, nahivi de sadece i'râbtan ibaretmiş gibi gösterdi. (Hamîde, 1998, 21) İ'râb, Arapçanın en bariz özelliği ve kimliğinin bir parçasıdır ama anlamın tek belirleyicisi değildir.

Bazı araştırmacılar da i'râbı cümlelerin özelliklerinden sayarlar. Cümlelerin diğer özelliklerini de i'râb üzerinden ele alırlar. Bu yaklaşım, eğer i'râb sistemi uygulanmaz ise Arapçanın izi kalmaz şeklinde bir kanaat oluşturdu. (Bennâ, yy., 9) Bu araştırmacılar biraz daha ileri giderek nahive i'râb ilmi adını verirler. Bu bakış açısına göre i'râb, lafzî âmillerin değişmesiyle i'râb hareketlerinin değişmesinin yanında değişikliğin usulünü düzenleyen ilmin adı olmuştur. (Zeccâcî, 1973, 91) Bazı bağlamlarda da i'râb lafzî, nahiv ve sarfin eş anlamlısı olarak kullanılır. (Hindâvî, 1989, 14-28; Yâkut, 1994, 15) Kelimenin cümle içerisinde üslendiği gramer görevinin hakkı olan hareke için kullanıldığına da (Mesdî, 2010, 65) rastlarız. Bu son kullanım mebni kelimelerin i'râbına mahsustur. İ'râbın cümlelerdeki konumu bu şekilde özetlenebilir.

Nahivde diğer karinelerin göz ardı edilip i'râbın Arapçaya has bir özellik olarak nitelenmesi ve buna vurgu yapılması, çoğu zaman Arapçayı övünç makamına çıkartmıştır. Bu da Arapçanın birçok dilden daha üstün olduğu şeklinde anlaşılmıştır. (Gâmidî, 2013, 286) Bütün bu kanaatler sonuçta nahiv ilmine diğer dil ilimleri arasında farlı bir imtiyaz kazandırdı. Nahiv tarihi, tabakâtı ve nahiv tartışmaları gibi kitaplarda bulabileceğimiz çok sayıda rivayetler ortaya çıktı. Bunların gayesi i'râbı izah etmek, üstünlüğünü açıklamak ve nahivle meşgul olmanın ne kadar faziletli bir iş olduğunu ortaya koymaktır. (Tevhîdî, 2011, 108 vd.) Öte yandan gramercilerin sadece i'râba yoğunlaşması, cümledeki mananın anlaşılmasındaki önemi i'râbtan daha az olmayan diğer anlam karinelerinin, gramer çalışmalarında görmezlikten gelinmesine sebep oldu. Çok sayıda araştırmacı buna dikkat çeker. İleride bu uyarılara kısaca değineceğiz.

1.2. Çağdaş Çalışmalarda İ'râb-Anlam İlişkisi

Çağdaş dilcilerin i'râb-anlam ilişkisini çok farklı gördükleri söylenebilir. Bir kısmı, i'râbın azını da çoğunu da kabul etmezler. Onlara göre i'râb, dile ait bir olgu değil nahivcilerin ürünüdür. Diğer kısmı ise kendilerine göre i'râb olarak kabul ettikleri hususları açıklayarak eskilerin metinlerde göstermedikleri özelliklere işaret ederler. Üçüncü grup ise i'râb olgusunu Arapça cümlede anlamı tamamlayan çok sayıda karineler örgüsünün bir parçası olarak tanımlar. Bu grup *karineler örgüsü* (تضافر القران) ilkesini dillendiren kişilerdir. Bu üç görüşü açacak olursak:

Birinci gurubun en meşhur temsilcisi İbrâhîm Enîs'tir. (ö. 1977) O, bugün nahiv kitaplarındaki dilde dayanak olarak rivayet edilen metinlerde okuduğumuz ve kültürlü insanların konuşmalarında duyduğumuz i'râbı kabul etmez. İbrâhîm Enîs'e göre Arap, bir şey söylemiş, cümlede geldiği yere bağlı olarak merfû, mansûb veya mecrûr getirmeye dikkat etmiştir. Nahivciler, bunu alıp mahir bir şekilde Arapçanın bir parçası haline

getirmişlerdir. Bunu fasih Araplara, daha sonraki nesle, kıraat âlimlerine ve diğerler ilim dallarındaki kişilere dayatmayı başarmışlardır. (Enis, 1978, 198) İbrahim Enis buna, *i'râbın hikâyesi* adını verir.

İbrâhîm Enis, bunu söyleyen ilk kişinin kendisi olmadığını, daha önceki gramercilerin de bunu dile getirdiğini söyleyerek Muhammed b. el-Müstenîr el-Kutrub'un (ö. 206/821) şu sözüne işaret eder: "Araplar kelimelerin *i'râb* hareketlerine ihtiyaç duydular çünkü kelime sonunda durulduğu zaman sakin olması gerekir. Eğer diğer kelimeye de sukûnla geçiş yapacak olurlarsa hem geçişte hem de durulunca sukûn kullanılmış olacaktır. Sukûn anında bir kelimededen diğerine geçiş yavaş olur, bu yüzden kelimeler arasında uyumun olması için sukûn yapmak yerine sonrakini öncekiyle uyumlu bir şekilde harekeleyerek sözün devamını sağladılar." (Zeccâcî, 1973, 70-71)

İbrâhîm Enis, Kutrub'un ifadesinden 'dili konuşan kişi, bir kelimededen diğerine geçişte seslendirme zorunluluğu hissetmeseydi harekeye başvurmazdı' (Enis, 1978, 220) sonucunu çıkarır. el-Kutrub'un bu ifadesini, üç *i'râb* hareketinin ve sukûnun bulunmasının asıl sebebi olarak yorumlamak mümkündür. İfadenin benzerini daha önce Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) dile getirmiştir. (Sîbeveyhi, IV, 241-242) Ferâhîdî'ye göre fetha, kesra ve damme kelimedede fazlalıktır. Onlar sözün devamını sağlamak için harflere eklenmişlerdir. Zeccâcî başta olmak üzere bütün nahivciler bu ibareden hareketle fail, mef 'ûl ve muzaf-ı ileyh isimdir ve yükledikleri öge anlamlarını naklederler, şekil ve yapılarıyla bu anlamlara işaret etmekle kalmazlar anlama ortak da olurlar görüşüne sahiptirler. el-Kutrub'a göre hareketlerin böyle özelliği yoktur. Lafızlar, farklı anlamları ifade etmek için *i'râb* alâmeti almazlar. Çünkü bazı isimler var ki *i'râb*ları aynı anlamları farklı, bazılarının *i'râb*ları farklı anlamları aynıdır. *i'râb*, anlamlar arasındaki farkı ifade etmek için söze dâhil olsaydı her bir anlamın onu ifade eden *i'râb*ı olurdu. O *i'râb* olmadıkça o anlamı ifade edemezdi. (Zeccâcî, 1973, 69-70; Civelek, 2003, 30-31)

İbrâhîm Enis, *i'râb* hareketlerinin anlama işaret etmediğini ispat etmek için birtakım deliller zikreder. İbrâhîm Enis'e göre *i'râb* hareketleri, eski nahivcilerin iddia ettiği gibi özne ve nesne anlamları taşımazlar. (Enis, 1978, 242-243) Ona göre her kelimenin sonu aslında sukûndur. Nahivcilerin var olduğunu söylediği özne, nesne ve benzeri anlamlar *i'râb* hareketlerine göre değil, her bir dilsel anlamın özel yerinin olduğu Arapça cümle sistemine ve cümlelerin kurulduğu dış bağlama göre belirlenir.

İbrâhîm Enis'in makalesi, araştırmacılar arasında çok yankı uyandırdı. Lehinde ve aleyhinde ölümünden önce ve sonra birçok makale ve kitap yazıldı. (Cebel, 2000, 16; Habîb, 1999, 371-378; Sâmerâ'î, yy., 121-123) Mesele, günümüzde de ilim çevrelerinde tartışılmaya devam etmektedir. Bu yankının sebebi Arapçanın kimliği konumunda olan *i'râb*ı hedef almasıydı. Bazıları İbrâhîm Enis'in iddialarının bir kısmını bazıları da nerdeyse tamamını destekliyorlardı.

Fuâd Terzî'ye (ö. 1988) göre *i'râb*, aslında telaffuz maksadıyla bulunmuştur ve kelimeleri birbirine bağlamayı kolaylaştırır ama bazı nahivciler *i'râb*ı, daha sonraki dönemlerde başta Kur'an kıraatının şeklinin belirlenmesi olmak üzere mümkün olduğu kadar her yere hareke koyarak anlamı ifade etmek maksadıyla kullandılar. (Terzî, yy., 187)

Dâvûd Abduh ve onun gibi düşünenler, Enis ve Terzî'nin '*i'râb* hareketleri kelimeler arasındaki geçişi sağlamak için getirilmiştir' şeklindeki görüşlerine karşı çıkarlar. Aynı kişiler, önce '*i'râbın anlama katkısı yoktur,*' diyerek '*i'râbın anlama katkısını inkâr ederler.* Sonra '*i'râb, 'özne, nesne ve benzeri öge anlamlarını birbirinden ayırmak için getirilmiştir'* (Abduh, 1973, 98) demeleri bir çelişkidir. Çünkü *i'râbın* öge anlamlarını birbirinden ayırması da bir katkıdır. Abduh'a göre *i'râb* hareketlerinin farklı olması farklı öge olmalarını değil, farklı lehçelerin varlığını gösterir. Bunu ispatlamak için kelimelerin sonundaki hareketlerin anlamı göstermediğine dair birkaç hususu dile getirir. Ona göre son hareketlerin görevi anlamı ayırt etmek olsaydı bu görevi her zaman yapmaları gerekirdi. Kelimenin bir anlamı varken farklı hareke alması uygun olmazdı. Merfû kelimeyi, mansûb kelimededen ve mecrûr kelimededen ayırmak için dilsel bir zorunluluk olsaydı mansûb ve mecrûr zamirler arasında bir farkın olması gerekirdi. (Abduh, 1973, 98 vd.) Mesela جاء خمسة أولاد و رأيت خمسة أولاد kelimelerinin sonundaki hareketler bunları birbirinden ayırıyorsa şu

örneklerde neden tek hareke getiriyoruz? : رأيت خمسة عشر ولداً – جاء خمسة عشر والداً – يذهب – لن Mesela örneklerinde kelime sonundaki hareke farklı anlamları birbirinden ayırırken neden *لَيْذِهَيْنِ*, لا تَذْهَبِينَ، اذهَبِينَ، لن يَذْهَبِينَ، لم يَذْهَبِينَ، muzari fiillerinin sonu her zaman sükun oluyor. Fethalı fiillerinin sonunu neden birbirinden ayırmıyoruz da fethalı getiriyoruz. Kelime sonlarındaki harekeler, farklı anlamları gösterebilirlerdi Kur'an kıraatlarında harekelerin farklı gelmesi caiz olmazdı. Hepimiz biliriz ki insanların geneli, kelime sonlarındaki harekelerle ilgili kuralları bilmezler. Ama fasih konuşan kişilerin ne dediklerini de kolaylıkla anlarlar. Eğer kelime sonlarındaki harekelerin anlama etkisi olsaydı bütün bunlar nasıl mümkün olurdu diye sorar.

Davut Abduh, sonuç itibarıyla kelime sonundaki birçok hareke i'râb harekesi değildir ve anlamı göstermez der. Örnek olarak tesniye ve cem-i müzekker salimin sonundaki nûnu (نُ), mebni fiili, isim ve edatların sonundaki binâ harekelerini ve iki sessizin yan yana gelmesi durumundan kurtulmak için getirilen harekeleri zikreder. (Abduh, 1973, 98 vd.)

Arapçada i'râb ve anlam arasındaki ilişkiyi ve anlama katkısını kabul eden çalışmaların bir kısmı ilk gramercilerin, kelimelerin sonundaki i'râb harekelerinin anlamı gösterdiğine dair söylediklerinin hepsini kabul ederken bir kısmı bu anlamlara yeni anlamlar eklerler. Bir kısmı da bu anlamların bazılarını kabul eder, bazılarını etmezler. Muhammed el-Bennâ'ya (ö. 2012) göre i'râb harekelerinden damme isnadın alâmetidir. Fetha nesne olmanın alameti, kesra ise izafetin alametidir ve bunların anlamlarını gösterirler. (Bennâ, yy., 12) Betül Nâsır, (Nâsır, 48-61, 168-194, 224-238) bu üç anlamı i'râbın anlamlarından bir tek anlam sayar ve adına *nahiv manaları* (المعاني النحوية) der. Buna iki anlam daha ekler. Ona göre i'râbın işaret ettiği anlamlar üçtür: *Grammer anlamı, doğal anlam ve belâğat anlamıdır.*

Betül Nâsır, i'râb harekeleriyle onların göstergeleri arasında doğal bir ilişki olduğunu, anlamın da bu ilişkiden neşet ettiğini düşünür. *Dammenin* ve onun uzun olan vâvin gücünün cümlelerin *vazgeçilmez öğelerinden* (العمدة) *raf'a* uygun olduğunu söyler. *Fetha* ve onun uzun elifin (إ), *raf'ın* zıddı olan *nasba* uygun olduğunu, çünkü onun tevazu ve yorgunluk anlamına gelebileceğini ifade eder. *Kesra* (cer) ve onun uzun yânin (ي) alçaltmak, aşağılara indirmek ve benzeri anlamlara uygun olduğunu düşünmektedir.³ İ'râbın belâğat anlamıyla ilgili olarak da merfû kelimelerdeki raf alâmetlerinin, nasb ve cer hakkı olan kelimelere göre cümledeki ögesel sıralamada önceliğinin olduğunu, “*bu durumda, kelimenin cümlede kazandığı gramer anlamına veya öge anlamına ek bir anlam ifade ettiğini*” söyler. (Nâsır, 1999, 238) Yazarın işaret ettiği bu anlamlar, fail manası için neden rafın seçildiğini, meful manası için neden nasbın seçildiğini ve izafet için de neden cerrin seçildiğinin bir açıklaması olarak kabul edilebilir.

İbrâhîm Mustafa (ö. 1962) ise rafın (damme) isnad ve yargı alameti olduğunu söyler. Rafla bir şey hakkında yargıya varıldığını, cerrin (kesra) ekleme alameti olduğunu, fakat nasbın (fetha) i'râbla ilgili bir alamet olmadığını söyler. Ama fethanın, Arapların kendisiyle kelimelerini sonlandırmayı sevdiği hoş ve hafif hareke olduğunu ve günümüz ammicesindeki sükûna benzediğini belirtir. (Mustafâ, 1992, 1-2)

Bir kaç araştırmacı da, i'râbın anlamla ilişkisini araştırırken farklı bir metot izlerler. Bu metot, i'râb sayesinde ortaya çıkan sistemin meziyetlerini Arapçadaki terkiplerde keşfetmeye çabalar. Bu meziyetler, i'râbın ifade ettiği bir anlam çeşidi sayılmasa da genellikle cümledeki anlama hizmet etmektedirler.

Mesela Abdusselâm Mesdî, i'râbın olduğu dillerle olmadığı dilleri karşılaştırır ve i'râb özelliği olan dilleri ‘telif edici, birleştirici diller’; i'râbın olmadığı dilleri ‘ayrıştırıcı tahlil edici’ diller olarak niteler. (Mesdî, 210, 49) Ona göre bu dillere telif edici dil denilmesinin sebebi kelimeleri yan yana koyup sadece kelimelerin sonlarındaki i'râb harekelerine uyarak sözün kendiliğinden oluşmasıdır. Buna Arapçadaki mubtedayla haberin yan yana gelerek oluşturduğu anlamlı cümleyi ve bağımsız anlamlı terkip olan isim tamlamasını örnek verir.

³ Kelimeyi oluşturan sesler ve göstergeleri arasında var olduğu farz edilen doğal münasebet meselesiyle ilgili tartışmalar, Arap İslam kültüründe erken bir dönemde başlamıştır. Sesler ve göstergeleri arasında doğal bir münasebetin olduğunu ifade eden görüşün, Mutezile ekolüne mensup Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'ye (ö. 250-864) ait olduğu söylenir. (Suyûtî, 1986, I, 47)

Muhammed el-Bennâ'ya göre i'râb alametlerine riayet edilirse kelime yapıları daha açık ve anlaşılır olur. Edilmezse kelimeler bir birine karışır. Kelimelerin ve cümlelerin maksadı açık ve anlaşılır olmaktan uzaklaşır. (Bennâ, yy., 61) Ona göre i'râb, kelimeler arasındaki sınırlardır. Uygulamada buna dikkat edilmezse değişiklik sınırda kalmaz içeriye kadar gider. Şu anda konuşmamıza dikkat edersek cümledeki birçok yapının bir veya iki sesi kaynamakta ve yapılar iç içe girmektedir, der ve Mısır ammicesinden şu örneği verir. İ'râbı uygulayan Arapçanın *مَحْمَدٌ جَاءَ* şeklinde telaffuz ettiği cümleyi, Mısır halk dili, *مَحْمَدٌ* şeklinde söyler. Ona göre bu çeşit bir i'râb uygulaması, yapıyı anlaşılır yapar. Onu ses düşmesinden ve yapısının değişmesinden korur.

Emil Yakup ve Abbas Akkâd (ö. 1964) ise, i'râbın uygulanmasıyla cümlelerin kazandığı diğer meziyetlere işaret ederler. ('Akkâd, 2012, 21; Ya'kûb, 1982, 138-143) Bu meziyetlerden iki tanesi önemlidir: Birincisi: Arapça cümlede i'râb sayesinde öğelerin yerleri değiştirilebilir. Bu da cümleye genişlik kazandırır. Bu duruma şiirde ve sanatsal düz yazıda daha çok ihtiyaç duyulur. İkincisi ise: İ'râbın şiire musiki kazandırmasıdır. Çünkü şiirin musikisi, geniş bir yelpazede şiirdeki kelimelerin i'râbına dayanır.

Muhammed el-Bennâ, söze kattığı tatlılıktan dolayı bunun sanatsal bir görev olduğunu, şiir ve düz yazı alanlarıyla sınırlı olmadığını, hitabet ve günlük konuşmalarda da gerçekleştiğini söyler. (Bennâ, yy., 10-61) Bunu da İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) "*Allah Arapçaya, kelimelerini ve sistemini süsleyen i'râbı bahşetti*" (İbn Kuteybe, 2007, 14) ifadesiyle destekler.

Çağdaş akıma gelince daha önce de işaret edildiği gibi *karineler örgüsü*' diye adlandırılan bir terimle bu durumu izah ettikleri söylenmişti. Onlara göre cümlede her birinin kendine has göstergesi olan çok sayıda karine vardır. Anlam da bu karinelerin hasılasıdır. İ'râba da bu karinelerden sadece birisi gözüyle bakılması gerektiğini söylerler. Bu akımın görüşlerini bir sonraki kısımda değerlendireceğiz.

İ'râb-anlam ilişkisini ele alan yukarıda kısaca sunduğumuz eski ve modern dönemlere ait çalışmalarda fark edilen en önemli husus, çalışmaların i'râbın anlama katkısı konusunda iki gruba ayrılmalarıdır. Bir grup, i'râb alametinin cümlede mutlaka bir anlamının olduğunu; diğer grup, bunun olmadığını ispat etmeye çalışır. İ'râb alametinin cümledeki varlığı ve yokluğu bu iki kutuptaki araştırmacıların bakış açısını oluşturmaktadır. Ancak Arapçadaki i'râb olgusuna ve bu olgunun manayla ilişkisine farklı açılardan bakan çalışmalar da vardır. (Huceylân, 200, 87-88)

İlerleyen sayfalarda i'râb alametine ve onun anlamla olan ilişkisine yüklenmiş olan içeriğin gramer sanatında soyut i'râb alametlerini aşır terkiplerin anlamlarıyla daha çok ilişkili olduğunu ve daha çok bunlara işaret ettiğini göreceğiz. İ'râb ve anlam ilişkisi bağlamından söz ederken bunun göz ardı edilmemesi gerekir.

2. İ'RÂB ALÂMETİNİN ANLAMDAN AYRILIP AYRILMAMASI

2.1. İsim ve Fiillerde İ'râb

İlk gramerciler, muzari fiilin ve isimlerin sonundaki hareketleri, i'râb hareketleri olarak kabul ederler ama isim ve fiillerin i'râbını birbirinde ayırırlar. İlk gramercilere göre, özne nesne ve tamlama anlamı taşıyan isimlerin anlamları arasında fark vardır. Eğer i'râb hareketleri olmaz ise bu anlamlar arasında kapalılık ve karmaşa olur. Daha önce aktardığımız ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/948) görüşü de bunu destekler.

Enbârî (ö.577/1181) Fiiller, "*sarf yapılarıyla anlam ifade ederler, i'râb hareketlerinin olmaması onlarda anlam bozukluğuna ve anlam açısından kapalılığa sebep olmaz.*" (Enbârî, 1997, 25) el-Curcânî (ö. 471/1078) ise "*hiçbir fiilin i'râbı gerçek değildir. Çünkü fiilin i'râbında, özne nesne ve izâfet anlamı yotur,*" der. (Curcânî, 1972, 37) Muzari fiilin sonundaki i'râb hareketi, muzari fiilin nasb ve cezm edatlarıyla bittiğini ve merfu olması durumunda bu edatlardan birinin gelmediğini gösterir. Bu özelliğiyle fiillerin i'râbı, isimlerin i'râbından ayrılır. İsimlerin i'râbı, özellikle ögesel anlamlarına işaret eder.

Bu farklılıktan hareketle bazı çağdaş dilcilere göre fiillerle isimlerin i'râb tahlili, birbirinden farklı olmalı ve gramer yönünden aynı ad verilmemelidir. Bu sebeple bazı araştırmacılar, isimdeki i'râba karşılık fiildeki i'râbı nitelemek için *fiil harekesi* (الوجه) isimlendirmesini tercih etmişlerdir. (Gâmidî, 2013, 291) Bazı araştırmacılar göre ise fiildeki i'râb filin, fiisel niteliğidir. İ'râbın isimsel niteliğiyle karıştırılmamalıdır. Çünkü bunlar farklı iki terkiptirler. (Rihâlî, 2003, 79) Bu düşünceye dayanarak bazı çağdaş dilciler, i'râbın anlamın göstergesi olamayacağı görüşünü ileri sürerler. (Gâmidî, 2013, 291) Davud Abduh'un hareketini herhangi bir anlama işaret etmediğini ispat için ileri sürdüğü delillerde bunu görmüştük.

Çağdaş dilcilerden Hasan Zaza (ö.1999) isimlerdeki özne nesne ve izafet anlamlarının çıkarıldığı ma'nâ metotlarına dayanarak muzari fiilin merfû, mansûb ve meczûm hallerinden farklı anlamlar çıkarmaya çalışır. Ona göre raf hali, şimdiki ve gelecek zamanda olayın sadece oluşumuna; nasb hali, gelecekte olayın sadece beklenti ve ihtimal dâhilinde olduğuna; cezm hali ise olayın vukuunun veya oluşma şartının kesin olduğuna işaret eder. (Zâzâ, 1990,108) Bu görüşün başka araştırmacılar tarafından paylaşıldığına biz rastlamadık. Fiilin i'râb alametiyle ilgili olarak söylenenlerden anlaşılacakları şöyle özetleyebiliriz.

Fiildeki i'râb alameti, daha çok fiilin sarf yapısının bir parçasıdır. Bu sebeple fiillerdeki i'râb alametleri, binâ alametlerine benzerler. Fiilin i'râbı için el-Curcânî, fiildeki i'râbın hepsi '*gerçek değildir,*' Zemaşerî, '*asıl değildir.*' İbn Ye'îş (ö.643/1246), '*hoş faydalı*' bir şeydir, der. İlk dilciler, bu açıklamalarla muhtemelen i'râb alametiyle mebni kelimelerin sonundaki hareketleri kastediyorlardı. (Curcânî, 1972, 37; İbn Ye'îş, yy., VII, 11; Zemaşerî, yy., 245)

Eski ve yeni dilciler, fiildeki i'râbın anlam göstergesi olduğuna dair şu meşhur örneği tekrar ederler. (İbn Hişâm, yy., IV, 187; Mev'îd, 2005, 157; Yunus, 2007, 325) لا تأكل السمك و تشرب اللبن / *Balığı yeme ve ayranı içme.* Bu iki cümle arasındaki vâv (و) atıf anlamı taşır. Her iki olayı da yasaklar. لا تأكل السمك و تشرب اللبن / *Ayran içmek için balık yeme.* Örnek cümlede vâv (و) sebep anlamı taşır. Her ikisinin bir arada olmamasını ifade eder. لا تأكل السمك و تشرب اللبن / *Balık yeme, ayran içiyorsun.* Bu cümledeki vâv (و) ise yeni bir cümle başlangıcına işaret eder. İlk fiili yasaklar, ikinci fiili uygun bulur. Görüldüğü gibi cümlelerin anlamları, تشرب fiilinin meczûm, mansûb ve merfû gelmesiyle değişmektedir.

Öyle görülüyor ki verilen bu örnekteki i'râba bakış, vâvın (و) atıf, sebep ve yeni başlangıç anlamlarında kullanıldığını perdelemektedir. Kanaatimizce farklılık da buradan kaynaklanmaktadır. Biz biliyoruz ki bazı edatlar muzari fiili cezm eder. Bazıları da nasb eder. Bunlardan herhangi biri olmaz ise fiil merfû olur. Bu sebeple fiilde i'râbın anlam taşıdığını söyleyenler, cümlede birden fazla anlam taşıyan, ortak edatla gelen fiili örnek verirler. Burada edatın katkısıyla fiilin anlamı değişince buna bağlı olarak isimlerdeki gibi i'râbı da değişmiş olur.

Radî (ö. 686/1287) de bu duruma dikkat çeker. Ona göre muzari fiil isme benzetilerek değilde özgün olarak i'râb edilir. Bunun sebebi muzari fiilin başına gelen edatlar sesteş olsalar da farklı anlamları vardır. Edatın anlamı, fiilin sonundaki i'râb alâmetine uyularak açıklanır. (Esterâbâdî, 1996, IV, 17-18; 'Ukberî, 1995, II, 22) Mesela لا تضرب ibaresindeki fiilin merfû olması, lânın (لا) sadece fiili olumsuz yapmak için geldiğini gösterir. لا تضرب ifadesinde fiilin meczûm olması lânın (لا) yasaklamak anlamına işaret eder. Aynı şekilde, لا تشرب اللبن örneğinde de bu durum vardır. تشرب fiilinin mansûb olması, vâvın (و) birliktelik, meczûm olması ise atıf anlamı taşıdığını gösterir. Aynı durum isimlerin i'râbında da görülür. Mesela şu cümlelerdeki mâ (ما) edatına yüklenen anlama göre başında bulunduğu ismin i'râbı değişir. ما أحسن زيد / *Zeyd iyilik yapmadı,* ما أحسن زيد؟ / *Zeydin en iyi tarafı ne?* ما أحسن زيداً / *Zeyt ne kadar iyi birisi,* gibi Mâ (ما) edatı birinci cümlede olumsuz, ikinci cümlede soru, üçüncü cümlede taaccüb anlamlarında kullanıldı. Ama söylenişi ortaktır. Aynı şekilde أحسن kelimesi de kipi itibarıyla mazi fiil, ism-i taftil ve taaccüp fiili olarak telaffuzu aynıdır.

Öyleyse i'râb-anlam ilişkisi yönüyle ister mebni, ister mureb olsun, tüm fiil çeşitlerini, tüm harfleri (edat) ve bir grup mebni ismi i'râbtan çıkarmamız gerekir. Sonuçta geriye bir grup mu'rab isim kalır. Bu da, zorunlu olarak i'râb-anlam ilişki dairesini daraltır ve belli bir isim grubuyla sınırlandırır. Fiil, i'râb alnından çıkarılınca zorunlu olarak muzarinin meczûm,

merfû ve mansûb kalıplarının da i'râb alanından çıkarılması gerekir. Buna, nidâ üslubunun bazı durumlarını ve cinsini nefyeden lâdan (ل) sonraki isimi ve bazı özel üsluplarda mebni olarak gelen murab isimlerin de eklenmesi gerekir. Bazı araştırmacıların ibarelerinde sıkça geçen: *özne manası*, *nesne manası* ve *izafet manası* gibi bu üç anlamla yetinilmesinin amacı, bu olsa gerek. İ'râb vasıtasıyla kelimenin birinden diğerine intikal ettiği anlamları *raf*, *nasb* ve *cer dairesi* olarak isimlendirmek mümkündür.

2.2. Raf, Nasb ve Cer Dairesi

İ'râb, ismin bu üç daireden hangisinde yer aldığını belirler. Demek ki i'râb alameti, ismi, sadece bu üç sınıftan birisine sokabilir. Ama bu üç dairenin genişlikleri farklıdır. Bunlar, gramercilerin faillik, mefulluk ve izafet dediği cümledeki görevsel öge anlamlarıdır. Bu sebeple Temmâm Hassan, *görevsel* ifadesini ona ait olan meşhur الإعراب فرع المعنى "İ'râb, anlamın parçasıdır" ibaresine bir ekleme yaparak "i'râb, görevsel anlamın parçasıdır," sözlük anlamın veya göstergesel anlamın değil şeklinde ifade edilmesinin daha uygun olacağını teklif eder. Ona göre ibarede görevsel anlam açıksa kelimenin sözlük ve göstergesel anlamı olmasa da i'râb mümkündür. (Hassân, 1989, 228)

İsim, üç dairenin üçünde de yer alabilir ama sadece birisinin anlamını alır. Anlamı bazen kesin bazen muhtemel olur. Bu yüzden, dairelerin darlık ve genişlikleri farklıdır. En küçüğü *cer dairesi*, bir büyüğü *raf dairesi*, en büyüğü ise engin genişlikte olan *nasb dairesidir*.

a) Cer dairesinde, sadece harf-ı cerle veya izafetle mecrur isimler yer alır. Cer dairesinin birinci özelliği, açık ve anlaşılır olmasıdır. Çünkü mecrûr isim ya isim tamlamasında yer alır ya da kendisinden önce harf-ı cer gelir. İkincisi, genellikle mecrur isim başkısıyla karıştırılmadığı için anlamında karmaşa olmaz. Çünkü ibaredeki cer alameti *nasb* yahut *raf* alametine dönüşerek yanlışlık ve kapalılığa da sebep olmaz.

b) Raf dairesi fail, mubteda ve haberle sınırlıdır. Burası da hemen hemen açık ve anlaşılır kelimelerin yer aldığı bir dairedir. Bu dairede yer alan kelimelerin sınırlı olmasından dolayı merfû, mecrûr veya mansûb olanla karıştırılması nadir olur. Fakat anlamın belirlenmesinde i'râbın önemini vurgulayanların çoğu kapalılığın giderilmesinde i'râbın oynadığı rolü açıklamak için mansûbun merfû olarak, merfû olanın mansûb olarak geldiği cümleleri örnek gösterirler. Bunu ileride açıklayacağız. Merfu'ât dairesi dardır. Bu dairede yer alan terkipler azdır. Merfû kelimenin yerini belirlemenin kolay olması gerekirken i'râb alameti kelimenin anlam yönünü kesin olarak belirleyemez. Yani hangi daireye ait olduğunu kesin olarak söyleyemez. Çünkü bazı ibareler vardır ki anlamda hiçbir fark olmadığı için mübteda veya haber olarak anlaşılması mümkündür. Bunun örneklerini ileride vereceğiz.

c) Nasb dairesi en geniş dairedir. Arapça cümlede mansûb olarak gelen ismin konumu çok çeşitlidir. Bilindiği gibi Arapçada nahiv konularının çoğu beş mef'ûl çeşidi, müstesnâ, hâl, temyiz vb. mansûbâtlardır. İbn Şukayr (ö.317/929), Arapça cümlede, ismin mansûb olarak geldiği 51 adet yer zikretmiştir. (İbn Şukayr, 1987, 1-3) Bazıları buna yedi adet daha ekler. (Velîdî, 2006, 34, 41-44) Bundan dolayı *mansûbât kısmı*, nahivin hazinesidir. (Velîdî, 2006, 10) Çünkü *nasb dairesi* içerisindeki bir ismin bir bölümden başka bir bölüme aktarılmasına i'râb alameti engel olmaz. Mansûb kelimenin bazı ibarelerde bir anlam, başka yerde başka bir mansûb anlamı taşıdığı doğrudur fakat bu taşıdığı anlam kesin ve açık değildir. İşte bütün bu durumlar ilerleyen paragraflarda i'râbın anlamla ilişkisi ve katkısı yönüyle incelenecektir.

Muhammed el-Bennâ, bu üç daireyi ve her bir dairedeki kastedilen anlama ait i'râb alametini belirleme imkânını karşılaştırır. Ona göre cer alametinin görevsel anlamı *raf* ve *nasb* alametlerine göre daha belirgindir. Muzafın harekesi ne olursa olsun muzâf ileyh her zaman mecrûrdur. (Bennâ, yy., 14) Bu sebeple gramerciler de mecrûr ismin cümledeki yeri ve sınırlı gramer anlamı konusunda farklı düşünmezler. Ama ismin merfû' veya mansûb olması, merfu'ât ve mansûbâtların i'râbı ve cümledeki yerleri konusunda farklı düşünürler.

2.3. İ'râbda Muteşâbih (Benzer) Olan Durumlar

Muteşâbihle iki anlam kastedilmektedir. Birincisi: Aynı i'râb dairesi içerisinde bir i'râbı diğerinden ayırmak zordur. Çünkü i'râb alametinin hangi konuya ait olduğu açık değildir. Bu da anlamı müphem ve karmaşık hale getirir. İkincisi: Bir i'râbı diğerine tercih etmede anlamın rolü yoksa iki veya daha fazla i'râbı muhtemel olan ortak bir anlam vardır.

Birinci anlama mebni olan, i'râb alameti üzerinde görülmeyen harflerle biten yani takdiri i'râb alan ve i'râb alameti iki daire arasında ortak olan isimler girer; mesela tesniye ve cem-î müzekker salimlerde yânın (ي) nasb ve cer alametinin, mebni ve mureb kelimelerde bina ve i'râb alâmetlerinin ortak olması gibi. Bu durumda anlamın açık olmamasının sebebi kelimeyi başkasından ayıracak alâmetin, kelime sonunda görülmesine engel bir durumun olmasıdır.

İkincisi, anlamda bir değişiklik olmadan gramerin öge görevi verdiği kelimenin i'râb alameti aynı olan başka bir öge kategorisine sokulabilmesidir. Bu durum çok ve çeşitli olduğundan özellikle mansûbatlarda daha sık görülür.

Yukarıdaki iki anlama üçüncü bir müteşâbih anlam daha eklenebilir. O da ögelerin i'râb alametleri aynı olmasına rağmen anlamlarının farklı olmasıdır. İ'râb-anlam ilişkisi bağlamında bu durum da müteşâbihten sayılmalıdır. Çünkü müteşâbih olmaması için hem anlamı açık olmalı; hem de i'râb alametinin hangi anlama ait olduğu belirgin olmalıdır. İ'râb değişince anlam da değişmeli ve böyle kalmalıdır. Mesela İbn Cinnî'nin örneği gibi: *أكرم سعيداً أباه Said, babasına ikram etti. أكرم سعيداً أبوه / Babası, Sai'de ikram etti.* İbn Fâris'in (ö. 395/1004): *ما أحسن زيداً Zeyd iyilik yapmadı, ما أحسن زيداً? "Zeyd'in en iyi tarafı ne? Zeyd ne kadar iyi birisi".* Eş seslilikten kaynaklanan müteşâbih ile gramercilerin marife olan iki kelimenin öge sıralaması (الرتبة) hususunda eşit olduklarına dair verdikleri: *الله ربنا "Allah (cc) sahibimizdir", ربنا الله "Sahibimiz Allah'tır,"* örneği arasında da benzer bir durum vardır. Bu iki örnekte cümlede her iki kelimenin marife olmasından dolayı cümle başında gelen mübteda sonraki haberdir. Gramerciler de bunu bu şekilde i'râb ederler. Burada her iki cümlelerin anlamı farklı olmasına rağmen sözü edilen i'râbın takdirinin anlama dayandığını, raf dairesi içerisindeki i'râbın yerini i'râb alametinin değil, öge sıralamasının (الرتبة) belirlediğini görüyoruz. Raf dairesindeki bu benzeşme nasb dairesinde daha da karmaşıktır. Böylesi durumun, ibarelerin yorumlanmasına esneklik kazandıracığı söylenebilir. Ancak yorumlar ihtimallere dayandığı için bu da sözün muradını belirlemede i'râb alametine güvenilmelidir ilkesine terstir.

Üçüncü çeşit müteşâbih i'râbıla ilgili olarak işaret etmemiz gereken diğer nokta da şudur: Kelimenin bazen merfû, bazen mansûb, bazen mecrûr olduğu bazı yapıların, bir i'râb dairesinden diğerine geçmesinin sebebi anlam değil de farklı dil ve özellikle de lehçeler olabilir. Temimilere göre merfû, Hicazlılara göre mansûb olan ليس nin haberi gibi: ليس الطيب إلا المسك-المسك *Miskin haricinde hoş şey yoktur.* (Zeccâcî, 1984, 4) Suyûtî bu konuya işaretlerle *"Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) ليس الطيب إلا المسك cümlesinde misk kelimesinin merfu gelmesi konusunda şân zamiri vardır şeklindeki yorumu kabul edilemez. Çünkü Ebû Amr b. 'Alâ (ö. 154/771-774) bunu Temim lehçesi olarak nakletti,"* der. (Suyûtî, 2006, 159) Kelimenin bir i'râb dairesinden başka bir i'râb dairesine geçmesinin sebebi, dil geleneği, ses uyumu vb. de olabilir. Mesela belli sayıların temyizlerinin mansûb, bazılarının ise muzaf ileyh mecrûr gelmesi gibi.

Buraya kadar arz edilenlerden anlaşılan o ki i'râb alametinin cümlede ifade ettiği anlam sınırlıdır. Kelimelerin sonundaki i'râb değişikliği, daha çok hareke değişikliğidir. Kelime, geniş anlam dairelerinin sadece birindeki anlamda kullanılabilir. Eğer i'râbtan kasıt, anlamın değişmesiyle kelime sonlarının değişmesi veya cümledeki kelimenin öge konumunun değişmesi ise daha önce işaret edildiği gibi bunun anlamla bir ilişkisi yoktur. Eski ve yeni dilciler bu meseleyi enine boyuna tartışmışlardır. İ'râb mefhumu, kastedilen mefhumdan daha geniştir. Onun anlamla olan bağı da daha önemli ve daha derindir. İ'râb-anlam meselesinden söz ederken kanaatimizce bunu da irdelenmek gerekir. Bu da alamet anlamı taşıyan i'râbın karşısında konum (الموقع) anlamı taşıyan i'râbın varlığıdır.

3. ALÂMET VEYA KONUM (الموقع) ANLAMI TAŞIYAN İ'RÂB

3.1. Alâmet Veya Konum İ'râbının Anlamı Belirleme Gücü

Daha önce gramercilerin, *i'râb* kelimesiyle mebni kelimeleri, cümle bilgisi nahivi veya diğer dil ilimlerinin karşılığı olarak nahivi ve kelime bilgisi sarfı kastetmiş olabilecekleri belirtilmişti. (Zerkeşi, yy, I, 301-302) Buna ek olarak gramerciler *i'râbla*, kelimelerin sonlarında farklılık oluşturan *i'râb* alametini ve cümle içerisinde ögesel görevi olan kelimenin cümledeki yerinin neresi olacağını da kastederler. İ'râb alameti açık veya mukadder olabilir. Bunlarla kelimenin hak ettiği *i'râb* alameti ve *i'râb* mevkisinin çeşidi belirlenir. Burada kastedilen iki şeyden birisi *alâmet*, diğeri *i'râbtır*.

Bu iki durum, gramercilerin ve araştırmacıların *i'râbla* ilgili aktardıkları ibarelerde çoğu zaman birbirine karışabiliyor. (Gâmidî, 2013, 296) Bunun sonucunda mevkinin *i'râba* kazandırdığı alâmet anlamı ile alamete dayanarak *i'râba* verilen mevkii anlamı arasında var olan ayırıcı ince çizgi kaybolur ve iki anlam iç içe geçer. Bazı araştırmacılar, *i'râb* alametiyle iki *i'râb* arasındaki farkı belirtmek için mevkii *i'râbına i'râbsal konum* (الموقع الإعرابي), (Bennâ, yy., 14) bazıları ise *i'râbsal gereklilik* (المقتضى الإعرابي) adını verirler. ('Abdullatîf, 1984, 221) Bunlara kelimenin bulunduğu *mevkiden kazandığı i'râb* veya *gereklilik i'râbı* da diyebiliriz.

Bu iç içe geçmişliği şöyle açıklayabiliriz. Birinci tekil kişi cümlesini kurar ve cümlesinde, sonunda *i'râb* ve bina alametleri olan mu'râb ve mebnî kelimeler kullanır. Gramerci, bu ibareyi *i'râb* eder; kelimenin ait olduğu daireleri, her bir kelimeye has daireyi, sonunda *i'râb* alameti olmayan mebni ve benzeri kelimelerin raf' nasb ve cer dairelerinden hangisine ait olduklarını belirler.

İşte bu noktada *i'râbın* mecburen gramer alanına girdiğini ve iki anlama işaret ettiğini söyleyebiliriz. Birincisi, cümleyi kuranın *i'râbı* yani *i'râb* alameti, diğeri cümleyi tahlil edenin *i'râbı* yani kelimenin cümledeki mevkiidir. (Gâmidî, 2013, 297) Çünkü bir *i'râb* alameti doğal olarak ancak bir mevkiiye işaret edebilir. Bu noktada *i'râb* sanatı, cümleyi kuran kişinin *i'râbını* yani ibaresini onun kastettiği anlama göre belirler. Karşıdaki kişi de ibaredeki ismi aldığı *i'râba* göre anlamlandırır. Böylece *i'râb* kelimesinin, cümle sahibinin *i'râbını* ve analiz edenin *i'râbını* tamamlayan üçüncü bir anlamı daha ortaya çıkar ki o da *i'râb* ilmi yani nahivdir.

Bu defa karşımıza cevaplanması gereken şu soru çıkar. Acaba iki *i'râb* mefhumunun kastettiği anlam birbirine eşit midir? Aslında ilkesel olarak eşit olmalıdır. Çünkü birinci kişi dile getirmek istediği anlama uygun bir yapı oluşturur ve cümlesini kurar. Sonra gramerci, ibaredeki *i'râb* alâmetleri üzerinden söz sahibinin kastını belirlemeye çalışır. Bu da bize *i'râb* ve anlam arasında sağlam bir ilişkinin olduğunu gösterir. Çünkü bu ameliyelerden birisi diğerinden ayrılamaz. Buradan hareketle bazı nahivciler, *i'râb* anlama delâlet ettiği için anlamdan önce gelir veya anlam *i'râbın* önündedir derler. Bunu da "*ma'nâ anlaşılmadan i'râb anlaşılmaz*," diyerek vurgulamışlardır. Bu iki ifade arasında tezat yoktur. Çağdaş dilcilerden birisi ('Abdullatîf, 1984, 221) bu durumu şöyle açıklar. ez-Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) "*İ'râb, manaları açıklar, onları birbirinden ayırır ve söz sahibinin muradını belirler*," şeklindeki ifadesini dikkate almalıyız. Onun şu ifadesi de önemlidir. Allah'ın kitabına bakan kişinin, "*i'râbtan önce, ister müfret isim ister cümle olsun i'râb etmek istediği şeyin manasını anlaması gerekir*," aksi takdirde kişinin *i'râbı*, anlamı nasıl açıklayabilir ve Kur'an'a bakan kişi *i'râbtan* önce manayı nasıl anlayabilir? (Zerkeşi, yy., I, 301)

Bazı araştırmacılara göre cümlelerin *i'râbı*, onu kuranın *i'râbına* dayansa da "*i'râb, anlamın parçasıdır*" şeklindeki meşhur söze göre *i'râbtan* kasıt, cümleyi kuranın *i'râbı* değil cümleyi analiz edenin, ibareye muhatap olanın *i'râbıdır*. (Gâmidî, 2013, 297) Cümleyi kuranla onu tahlil edenin *i'râbına* dikkat ettiğimizde, tahlil eden ibaredeki anlamı önce *i'râb* alametleri fetha, damme ve kesraya bağlı olarak belirler. Alametini alan *i'râb*, bazı durumlarda anlamı belirlemede yeterli olabilir. Ama bazen *i'râb* alameti tek olur veya *i'râb* alametinin ortaya çıkışına engel bir durum olabilir. Bu durumda cümlede ögesel sıralama veya benzeri karnelerle ilk önce anlamı belirlenir. Anlamdan hareketle *i'râbı* belirlenir. Mesela: اللهُ رَبُّنَا

Allah rabbimizdir. رَبُّنَا اللهُ Rabbimiz Allah'tır. Bu iki örnekte i'râb alameti, iki i'râbı yani mübteda ve haberi birbirinden ayırmada tek başına yeterli olmamış, i'râb alametinin yanında ögesel sıralamaya da ihtiyaç duyulmuştur.

Öge sıralaması, birinci kişinin kastettiği anlamın i'râbını belirleyen tek araç değildir. Cümlede nahivcilerin *ma'nâ karineleri* diye adlandırdığı başka araçlar da vardır. Kelimelerin sözlük anlamlarına ve dil geleneklerine göre kullanımlarına da bakılmalıdır. (Besyûnî, 1990) Bunlar genellikle i'râb alameti üzerinde görülmeyen الذي ve mâ (ما) gibi mebni kelimelerde cereyan eder. Bunlara ileride değinilecektir.

Birinci kişinin ibaresindeki mu'râb kelimenin sonundaki i'râb alameti, hem ögesel görev; hem de gösterge anlamını ifade ettiği için bu durumda i'râb alametinin taşıdığı anlam açık değil müphemdir.

Bu gibi müteşabih durumlarda anlam aşama aşama tespit edilir. İ'râb alameti görülür ise bunun yardımıyla sadece öge anlamı yani raf, nasb ve cer dairelerinden hangisine ait olduğu belirlenir. Anlamın nasb veya raf dairesi içerisinde birden fazla i'râba hamledilmesi de mümkündür. Eğer i'râb alameti kelimenin sonunda ortaya çıkmaz ise bu durum, kelimeyi bir i'râb dairesinden diğerine nakletme imkânı verir. Sonuçta ögesel ve göstergesel anlamlara mutlaka karineler yardımıyla ulaşılmalıdır.

Daha önce de değinildiği gibi birinci kişinin i'râbı ile ikinci kişinin i'râbının anlama olan mesafeleri eşit olması gerekirken anlamın aşama aşama ortaya çıkması, bu mesafenin her zaman eşit olmadığını gösterir. Aynı şekilde alâmet anlamı taşıyan i'râbın anlamları arasındaki ilişki de zannedildiği gibi her zaman güçlü değildir. Bu durumda cümledeki başka anlam karinelerine mutlaka bakmak gerekir.

3.2. Cümlede İ'râba Eşlik Eden Anlam Karineleri

Bir önceki bölümde i'râb alametinin, cümlede anlama delalet etmesini kabul etmeyen araştırmacıların, Arapça cümle sistemini buna alternatif gösterdiklerine işaret edilmişti. Davud Abduh da cümlenin nazımının anlama delalet ettiğini söylemenin yeni bir şey olmadığını, 'Abdulkâhir el-Curcânî'nin dokuz asır önce buna işaret ettiğini söyler. (Abduh, 1973, 98 vd.) Bazı araştırmacılar ise i'râb, cümlede kelimenin sarf yapısı, rütbe, durak, cümle başı, kelime sonundaki tenvinin varlığı veya yokluğu, tonlama vb. çok sayıda morfemden⁴ sadece birisi olduğunu söylerler.

Bazı araştırmacılar da i'râbı, kelimenin öge anlamına işaret eden morfemlerden birisi olarak tanımlarlar. (Yâkût, 1994, 24) Bazı araştırmacılar da i'râb alametini cümledeki diğer karinelerle birlikte ele alırlar. Bk. (Cabâre, 2008) Mesela onlardan birisi, i'râb alametini kelimenin sarf yapısı ve uyumuyla birlikte değerlendirir.

Temmâm Hassân, cümlede *karineler örgüsü* ismini verdiği ilkeyi sunan ve i'râbın bu karineler arasındaki konumunu açıklayan çağdaş dilcilerden biridir. Ona göre karinelerin tamamı maddi karineler, akli veya mantıksal karineler ve ilişki karineleri olmak üzere üç çeşittir. O, anlamla ilgili karinelerin tamamını, dilsel ilişkilendirme karineleri başlığı altındaki karineler örgüsü olarak görür. Bunları ikiye ayırır:

1. Lafzî karineler: İ'râb, rütbe, sığa, mutabaka, rabt, tedâm, edâ ve tonlamadır.
2. Manevi karineler: İsnad, tahsis, nisbet, uyum çeşitleri ve uyumsuzluktur. (Hassân, 1990, 190)

Ona göre lafzi ve mânevî karineler, cümlede kullanılan dil unsurlarından neşet eden ilişkilere ait karinelerdir. Bunlara cümlenin iç bağlam karineleri de diyebiliriz. Bunun dışında cümlenin söylendiği makamdan anlaşılan durum karineleri vardır. Biz buna dış bağlam karineleri demeyi tercih ediyoruz.

⁴ Morfem: Dilde tek başına kullanılabilen ve daha küçük parçalara ayrılmayan anlamlı birimler ile tek başına kullanılmayan görevli en küçük birimler. (Korkmaz, 2017, 220)
İ'râbı morfem kabul edenler, mahiyet göstergesinin karşılığı olarak, morfeme aitlik göstergesi anlamı yüklerler. (Vendryes, yy., 205; Antâkî, yy., 230)

İ'rab, cümlede tek anlam karinesi olarak kabul edilirse cümledeki diğer tüm morfeplerin mananın anlaşılması sırasındaki önemi perdelenmiş olur. Mesela kelimenin *sarf yapısının* (الصيغة), anlamı ifade etmedeki önemi, i'rabtan hiç de az değildir ve i'rabtan önce buna mutlaka bakılmalıdır. Bu yüzden cümlede kelimenin isim olarak gelmesi, onun mübteda, haber, fail vb. öge olmasını düşündürür. Zerkeşî, buna işaret eder: “Allah'ın kitabına gidip onun surlarını keşfetmek isteyen kişinin, onun kelime yapılarına, kiplerine, mübteda, haber, fail, meful olarak cümledeki yerlerine veya birisine bir cevap olması, marife, nekira, az çokluk veya çok çokluk gibi söz ilkelerine bakması gerekir.” (Zerkeşî, yy., I, 301) Daha önce işaret ettiğimiz gibi İbni Cinnî, el-Enbârî, el-Curcânî ve diğerleri, muzari fiilin kipi anlam ifade ettiği için i'rab alametine ihtiyaç duyulmayacağına söylemişlerdir.

Cümledeki anlamın belirlenmesinde i'rab kadar önemli karinelere biri de, cümlenin bir noktasında *durup tekrar başlamak* yani vakfedir. Şu âyet-i kerime buna örnek olabilir. ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ “Şüphesiz bu kitapta, Allah'a karşı saygılı olanlar için hidayet vardır.” (İlk durağa göre) “Bu, içerisinde şüphe olmayan kitaptır, Allah'a karşı saygılı olanlar için bir hidayettir.” (ikinci durağa göre, Bakara, 2/2) Cümlenin parçaları arasındaki çeşit ve sayı yönüyle uyum veya birbirlerinin yerine kullanılmalarına *uyum* (مطابقات), cümlede geçen isimlere ait zamirlere *bağ* (الربط), ibarenin şaşkınlık, soru veya duygu ifade etmesine *tonlama* (التنعيم) denir. Bunlar, cümlede i'rabın haricinde anlama delalet eden karinelere sayılırlar.

Gramerciler, nahiv ilminin metodunu ve kurallarını oluştururken sürekli meşhur i'rab alameti harekeye odaklandıklarından dolayı *i'rab* olarak adlandırdıkları diğer karinelere bütüncül bakamadılar. İ'rab pazılının parçaları yerlerine yerleştirilmeyince dağınıklık anlama yansır. Çok sayıdaki karineyi ve i'rab alametini, anlamı açıklamadaki görevleri açısından karşılaştırırsak, i'rabın bazı yönleri üzerinde durmamız gerekiyor. Gramercilerin nahiv anlamında kullandıkları i'rabın irdelenmesi çok önemlidir. İ'rab ve anlam arasındaki ilişki kapalı hale geldiğinde, anlam i'rabla çeliştiğinde, nahivde takip edilen metodun üzerinde özellikle durmak gerekir.

3.3. Cümleyi Kuranın İ'rabı ve Anlam

Cümleyi kuranın temel hedefi, meramını ifade etmek ve ifadesini güçlendirmek olduğu düşünülürse cümlenin muradını anlamının tek kolay yolu cümledeki her kelimenin i'rab mevkiini belirlemek ve kelimelerin birbirleriyle olan ögesel ilişkilerini anlamaktır. Bu da yalnızca i'rab alametiyle yetinmeyip tüm anlam karinelerini göz önünde bulundurmakla olur. İ'rabı böyle bütüncül anlayışla yaklaşırsa i'rab alametiyle sınırlı olan görevini de yerine getirmiş olur. Çünkü i'rab alameti, üç büyük i'rab dairesinden birini belirler. Mevkii i'rabı ise büyük daire içerisindeki daha küçük daireyi yani raf, nasb ve cer çeşitlerini tayin eder. Gramerciler çalışmalarında her cümle için caiz olan i'rab durumlarını *i'rabta çeşitlilik* (تعدد الإعراب); gramer açısından başka bir i'rabın *caiz* olmasını, *i'rabda çokluk* (تعدد الإعراب) olarak ifade ederler. Gramercilere göre, birden çok farklı i'rabın caiz olması meselelerini ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Bak. (Câsim, yy., 98-157; Talhî, yy.)

Nahiv ilminin yaptığı en iyi şey cümlelerde caiz olan i'rab durumlarındaki çeşitliliği tahlillerle ortaya koymasıdır. Sibeveyhi, caiz olan i'rab durumlarını *منطلق* Bu *Abdullah gidiyor*, örnek cümlede altını çizdiğimiz kelimenin dört farklı merfû durumunu vererek açıklar:

Birinci durum: *منطلق* kelimesinden önce gizli *هو* veya *هذا* kelimelerinin var kabul edilmesiyle cümle *منطلق - هو منطلق / Bu gidiyor- O gidiyor*, şeklinde olur.

İkinci durum: *منطلق* - *عبد الله* cümlesindeki (-) işaretinin her iki tarafındaki yapının öge (haber) olmaya uygun olmasıdır. Bu durumda cümle *منطلق - هو منطلق Bu Abdullah. - O gidiyor*, şeklinde takdir edilir.

Üçüncü durum: *منطلق* *هذا عبد الله منطلق Bu -ki Abdullahı kastediyor- gidiyor*, şeklinde takdir edilen cümlede *عبد الله* isim tamlaması, *هذا* kelimesine matuf, ondan bedel veya atf-ı beyan olur.

Dördüncü durum: *منطلق* *هذا عبد الله منطلق / Bu Abdullah gidenin kendisidir*, şeklinde takdir edilen cümlede *منطلق* kelimesi, *عبد الله* isim tamlamasından bedeldir. (Sibeveyhi, 1992, II, 82-83)

Sîbeveyhi, verdiği örneklerle cümledeki farklı i'râb konumlarının kelimeye kazandırdığı anlamları açıklamaya çalışır. Bunlar, dilin bir cümlede birden çok anlam ifade etme gücünü, i'râbın ibaredeki anlamlarla çok sıkı şekilde ilişkili olduğunu, bu anlamlara i'râb vasıtasıyla ulaşıldığını gösterir. Bir araştırmacı, Sîbeveyhi'nin zikrettiği i'râb vecihlerini uyduruk çıkarımlardan sayar ve bunların doğru olmadığını söyler. (Talhî, yy., 93) Hatta altı çizili olan ismin merfû منطقاً هذا عبد الله _veya mansûb منطقاً هذا عبد الله olması durumunda anlamının aynı olduğunu vurgular.

Sîbeveyhi'nin örneklerinde i'râb alâmeti hareke, mevkii anlamı taşır. Kelime sonundaki hareke de anlamdaki farklılığa işaret eder. Bu da farklı muhtemel anlamların düşünülmesine engel olur. Diğer bir husus ise i'râb alâmeti ortak olduğu için i'râb yönüyle müteşâbihtir. İ'râbın mevkisi, i'râbı anlaşılır hale getirir. Bu durum daha önce sözünü ettiğimiz bütün müteşâbih i'râb çeşitleri için geçerlidir. Çünkü gramerdeki i'râbın başlıca görevi, i'râb alâmetlerini taşıyabilen kelimelere hangi anlamı kazandırıyor ise taşıyamayanlara da o anlamı kazandırmaktır.

Gramer, cümleye önce göstergesel özellik kazandırır. Çok geçmeden i'râb alâmetlerine, daha sonra alâmetlere göre kelimelerin hak ettiği anlamı veren bir sisteme doğru evrilir. Sistem, i'râb alâmetinden hareket edince ilk olarak i'râb alâmetine özellik kazandırır. Üzerinde i'râb alâmeti görülmeyen kelime varsa ona ait *i'râb mahalli* oluşturur. Buradan müfret kelimelerin i'râb mahallinde yer almayı hak eden veya yer alması caiz olan cümlelere doğru gider.

Cümleler de müfret isimlerin girmesi gereken muayyen raf, nasb ve cer dairelerindeki yerlerini alırlar. Fiil, cümleye eklenerek i'râba dâhil edilmiştir. Bu sebeple gramerciler şu cümledeki dört kelimeyi de i'râb ederler. *Zeyd'in kardeşi ayakta*. Bu cümle mübtedanın haberle olan bağlarını açıklar. Cümledeki *يقوم* fiili iki defa i'râb edilir. Birisi tek başına yapılan i'râbı, diğeri cümle olarak i'râbıdır. Bu tür ibarelerde anlamın belirlenmesi için tüm karinelerin yardımı gerekir. Sonuçta gramerciler, haber ve inşa üsluplarındaki istisnasız tüm kelimeleri i'râb etmeleri ve i'râbda mahalli olan cümleler için yerine müfret kelimenin gelme durumunu, i'râbda mahalli olmayanlar için gelmeme durumunu göz önünde bulundurarak i'râbı hak eden cümleleri belirlemiştir.

Gramerciler, farklı üsluplarda farklı delâlet ilişkisi kazanan kelimelerin bulunduğu özel üslupların i'râbına da ilgisiz kalmamışlardır. İnşa ve haber üsluplarını i'râb ederken aynı terimleri kullanmışlardır. Mesela *ما أحسن زيداً* ibaresini i'râb ederken nasb dairesi içerisinde cümledeki *زيداً- أحسن- ما* her bir kelime için uygun bir i'râb dairesine ihtiyaç duyulmuştur. Habere ihtiyacı olan mübtedayla karşılaşılınca bir taraftan haber açığı kapatılmış, diğer taraftan bu haber açığını giderecek cümleye yer bulma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında inşa cümlesini desteklemek için de mutlaka ona denk haber üslubu olan bir cümle bulunmuştur. *Zeyd'i güzelleştiren bir şey*. Özel üsluplardan olan *نيداً* üslubunda, mansûb *مُنَادَايَ* i'râb ederken bilindiği gibi *نيداً* harfini *أدعو* fiiliyle tevîl ederler. Bazı eski gramerciler, i'râb inşa üslubunu değil sadece haber üslubunu kapsamalı, diye işaret etmişlerdir. Bunun nedeni muhtemelen inşa üsluplarında i'râbın bir anlam ifade etmemesidir. Bu hususta İbn Fâris (ö. 395/1004) şöyle der: "*Bazı dostlarımız i'râbın haber üsluplarına has olduğunu zikrederler*" (İbn Fâris, yy., 76)

Özel terkiplerde büyük bir kelime gurubunun zihinlere yerleşmiş sabit anlamları vardır. İ'râb alâmetinin değişmesi bunların anlamlarını değiştirmez. Böyle olmalarına rağmen i'râb sistemi, mecburen onlara i'râb hareketlerinin değişmesiyle anlamları değişen veya anlamlarının değişmesiyle i'râbı değişen kelimeler olarak yaklaşmış ve bu grup içerisinde değerlendirilmiştir. İbn Hişam (ö. 761/1360) bu kelimeleri özel bir kitapta toplamış (İbn Hişam, 1987, 25-27) ve her bir kelime için gramercilerin yaptığına uygun i'râb sebepleri bulmaya çalışmıştır. Bunlar: *أيضاً، خلفاً، لعدة، فضلاً* ve benzerleridir. Gramercilerin *لا سيما* yı, ondan sonra yer alan ismi ve *أيمن* kelimesini isim olarak i'râb etmeleri, özel terkiplerin i'râb çabalarından sayılır.

İ'râbı önceleyenlerin yukarıda nitelenen şekliyle takip ettikleri i'râb sistemi, kelimeleri, cümleleri ve sabit anlam taşıyan özel üslupları da kapsar. Sistemin en bariz özelliği, gramer örneğinin bağlayıcı olması ve tüm söz çeşitlerini sisteme dâhil etmesidir. Gramer örneğinin muhkem olmasına dikkat edilmiş ve herkes tarafından kabul edilen genel bir metotla

yazılmıştır. Nitelikleri de buna göre şekillenmiştir fakat bu sistem, son kertede mesela teaccüp üslubunu oluşturan kelimelerin i'râbında olduğu gibi kaçınılmaz olarak kastedilen anlam ve delâletten tamamen uzaklaşır. Sonuna hareke alamayan kelimeler için takdir edilen i'râbın oluşturduğu anlamlarla kısmen çelişir. Burada i'râbı önceleyenlerin istediği anlam ve i'râbın takdiri birbirine karışır. Anlam açısından müphem ve kapalı durum ortaya çıkar. Sonuçta muayyen bir anlama göre ibarelerin bazı i'râbları, aynı i'râb sisteminin metoduyla çelişmektedir.

Arap gramerinde bazen belli bir i'râba uyularak anlam tevil edilir. Bazen de lafza verilen değişik i'râb şekline dolaylı anlam takdir edilir. Bir araştırmacı, yapılan i'râbın birbirine ters olduğunu, anlam ve i'râbın durumunu kapalı ve karmaşık yaptığını, ama gramercilerin i'râb ve anlam arasında cereyan eden bu iki zıt durumu birbiriyle karşılaştırmadıklarını söyler. (Habib, 1999, 9-20) Mesela, *رَبُّهُ قَامَ* cümlesinde, *رَبُّهُ* kelimesinin lafız ve anlam yönüyle faildir *رَبُّهُ قَامَ* cümlesinde ise *رَبُّهُ* kelimesi fiilden önce cümle başında gelen, aynı harekeyi alan benzer isimler, fail değil de mübteda olarak i'râb edildiği için sadece anlam yönüyle faildir.

Bir araştırmacıya göre ismin hem fail hem de mübteda olması durumu, i'râb-anlam ilişkilerinde ayırım noktasıdır. (Gâmidî, 2013, 303) Çünkü mübtedayı mübteda, faili fail yapan i'râb sistemi, her ikisinin de yer aldığı görevsel anlama dayanmaktadır. Görevsel anlamın da aslında göstergesel anlama dayandığında şüphe yoktur. Kelimedeki anlam ve i'râbın yolları bazen kesişir bazen ayrılır. İbn Cinnî, i'râb-anlam arasındaki bu kapalı durumlara dikkat çekerek *el-Hasâis* adlı eserinde *باب في المعني و تقدير الإعراب* "Anlam ve i'râbın takdiri" başlığı altında şöyle der: "Bu durum, değerlendirmesi zayıf olan kişileri, grameri bozmaya iter." Maksadını açıklamak için de şu örneği verir: *أهلك والليل* İbn Cinnî'ye göre bu ifadenin anlamı: *ألحق أهلك قبل الليل* *Gece olmadan ailene dön*, demektir. Ona göre bazıları, vâvın (و) birliktelik anlamında olduğunu zannederek *ألهلك والليل* / *gecenin şerrinden sakınarak ailene dön*, şeklinde mecrur olduğunu söylerler. Bu deneyimsizliktir. Bunun takdiri *سابق أهلك و سابق الليل* / *Ailene dön ve geceden önce orda ol*, demektir. İbn Cinnî burada anlama göre i'râb takdir edilmesi gerektiğini söyler. Kanaatimizce her iki i'râb takdiri vâv (و) edatına yüklenen anlama göre değişir. İbn Cinnî vâv (و) edatına *اتف* anlamı (*ألهلك والليل*) vererek ona uygun i'râb takdir eder. Diğer görüş ise *birliktelik* anlamı (*ألهلك والليل*) vererek i'râb takdir eder. Cinnî şu örneği de verir: *زيد قام* / *Zeyd kalktı*, cümlesindeki *زيد* kelimesini bazıları hem gramer; hem de anlam açısından fail olduğunu sandılar. İbn Cinnî'ye göre şu cümlelerin açıklaması da bu kabildendir: *سرنى قيام هذا و قعود ذلك* *Bunun kalkması ve şunun oturması beni sevindirdi*, ifadesinin anlamı, *سرنى أن قام هذا وأن قعد ذلك* şeklindedir. Belki de *هذا* ve *ذلك* kelimelerinin her ikisinin de raf mahallinde ve anlam yönüyle fail olduğu sanılmıştır. (İbn Cinnî, 2001, I, 289)

İ'râb ve anlamın birbirinden uzaklaştığı, yakınlaştığı ve birbiriyle çeliştiği durumları araştıran Ebû Cenâh, Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi ilk nahivcilerin herhangi bir i'râb yönünü ve onun anlamını açıklarken her zaman ihtiyatlı olduklarına dikkat çekerek şöyle der. "İlk nahivciler eserlerinde bazen 'bu, konuşulmayan bir örneği açıklar' demelerine rağmen konuşulmayanlar için verdikleri örnek, daha sonraki gramerciler tarafından birçok üslubun sabit i'râb takdiri oldu." (Cenâh, 1996, 63) Bu, sonraki birçok gramerciyi takip ettikleri i'râb sistemine uygun biçimde yorumlamaya itti. Yorum da kastedilen anlamlarla örtüşmeyince karışıklığa sebep oldu. İlk gramercilerin zikrettiği i'râb takdiri, muhtemelen sonraki gramerciler tarafından iyice fark edilemedi. Sebebi ise aynı i'râb mahallinde olmasına rağmen ibare bağlamında takdir edilen i'râbla, lafzın genel anlamını taşıyan i'râb takdiri arasındaki ayırıcı çizginin inceliğidir.

Anlama uygun olan i'râb, bazı i'râb metotlarıyla çelişir. Bu sebeple i'râb anlama uymaz. Anlamla çelişse de metoda uyan bir i'râbla değiştirilir. Bunun örneklerini gramercilerin *ötelenmiş öge* (*الاشتغال*) ve *belirsiz öge* (*التنازع*) ile ilgili açıklamalarında daha çok görürüz. Bunun başka bir örneği, *هذا سراقة للقرآن يدسه* *Bu Sûraka Kur'anı araştırıyor*, cümlesidir. Örnek cümlede fiile bitişen zamir, i'râbı takdir edenlere göre *الدرس* mastarına aittir. İbn Cinnî'ye göre ise *القرآن* kelimesine aittir. Çünkü harf-ı cer, fiille birlikte kullanılır. Fiil, hem ismi hem de ona ait olan zamiri nesne olarak alamaz. Bu sebeple *زيداً ضربته* cümlesindeki *زيداً* ismine başka bir âmil yani fiil bulmak gerekir. Bunun örnekleri çoktur. Bak. (İbn Hişâm, 1987, 21) Önümüzdeki paragraflarda farklı örnekler verilecektir.

3.4. İlk ve Sonraki Dönem Gramercilerde İ'râb ve Mukayesesi

3.4.1. İlk ve Sonraki Dönem Gramercilerde İ'râb

İkinci nesil gramercilerin çoğu zaman ilk gramercilerin takdir ettikleri i'râba uygun ve kastettikleri anlamı da yansıtan örnekler vermekten uzaklaştıklarına işaret edilmiştir. Uzaklaşmayı yansıtan örnekler, ilk nahivcilerin grameriyle daha sonra gelen nahivcilerin grameri arasındaki özde farklılığı da açıklar. İ'râbın anlamla olan sıkı ilişkisinden dolayı burada buna işaret etmek gerekir.

Çok sayıda araştırmacı, Arap gramerinin ilk dönemlerde öğrenme faaliyeti olarak değil de ilmi bir faaliyet olarak ortaya çıktığını vurgular. (Gâmidî, 2006, 69-96) Sîbeveyhi'nin *el-Kiâb* adlı eseri buna şahittir. Çünkü *el-Kiâb*'da toplanan her şey, cümleyi oluşturan terkiplerin ve ibarelerin özel bir sistemle analiz edilmesine dayanır. Bu sebeple *el-Kiâb*'daki cümlelerde merfû, mansûb ve mecrûr olarak gelen i'râblar, diğer cümlelerde benzerlerine ters olsa da kastedilen anlam ve cümleyi kuran kişinin zihnindeki gösterge dikkate alınır. Araştırmacı Ebû Cenâha göre Sîbeveyhi, cümledeki i'râb yönünü açıklarken bunu ifade eder. Ebû Cenâh, Halil b. Ahmed'in ve Sîbeveyhi'nin bu durmu muhafaza ettiğini ama nahivcilerin daha sonraki dönemlerde bu durumu Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi'nin istediği şekliyle devam ettirmediklerini söyler. Ona göre bunun başlıca sebebi, bu dönemde i'râb ve çeşitlerindeki yoğunlaşmaya rağmen gramerde analiz yerine, i'râb çeşitlerine ve bunların farklı dönüşümlerine dayanan Arapça öğrenimidir.

Nahiv ilminin karşılaştığı bu farklılık ve dönüşüm, i'râb-anlam tasavvurunu ve ilişkilerine bakışı da değiştirdi. (Gâmidî, 2013, 304) Sîbeveyhi sonrası gramerciler, onun *el-Kitâbı* tahlilleriyle doldurduğu anlam karinelerini görmezlikten geldiler. Âmil, (bak. Gündüzöz, 2004, 235-263) hareke ve takdiri i'râbla ilgili değerlendirmelerini ve açıklamalarını, Sîbeveyhi'nin muradına ters şekilde anladılar. İ'râb alametini, cümlelerin anlam yönünü belirleyen tek unsurmuş gibi gördüler veya onlara öyle göründü. Sîbeveyhi'ye göre göstergeden başlayıp görevsel anlam vasıtasıyla ibarelerin i'râbına ulaşan i'râb çizgisi zamanla kayboldu. Sonraki gramercilerde bu çizgi, görevsel anlamdan başlayıp yine görevsel anlamda biter oldu. Üçüncü kuşak gramerciler, anlamın aleyhine de olsa i'râb sisteminin bu metodunu kurallaştırdılar ve yaygın hale getirdiler.

Bazı araştırmacılara göre Sîbeveyhi'nin, *ameli* ile *âmili* ve bunların ışığında i'râb alametlerini açıklamaya yoğunlaşması, daha sonraki dönemlerde bu yoğunluğun gelişip büyümesine sebep oldu. ('Abdullatîf, 2000, 25-26; Gâmidî, 2006, 24) Sonuçta nahivin i'râb ilmi olduğunu, i'râb alametinin de anlamı gösteren sanki tek karineymiş anlayışını araştırmacıların zihnine yerleştirdi. Onlar da 'nahvi öğrenmenin tek gayesi i'râb alametini öğrenmektir, i'râb alametinin görevi de kelimeyi *لحن* denilen *uygun olmayan kullanımdan* korumaktır' şeklinde anladılar. Buradan hareketle nahivcilerin ilk dönemlerden beri *lahnı* engellemek için çalıştıklarına inandılar. Bir sonraki nahivcilerin zihinlerindeki gramer örneğinin yapısıyla ilgili tasavvurları, i'râb alameti, âmil ve âmili açıklayan anlayıştan ibaret hale geldi. Bu tasavvur nahvin özünün i'râbdan ibaret olduğu inancını yaygınlaştırdı. Daha sonraki nahiv çalışmaları lafızların i'râbına dayanan ve sözü süsleyen nahiv ilmine yöneldi. Nahivcilerin lafızların i'râbını önemseyen gramer örneğine meyletmeleri, cümlelerdeki i'râbı ve tüm anlam karinelerini birlikte analiz eden sistemden nahvi uzaklaştırdı. Bu meyil, nahvi cümleyi kuran yani göstergenin istediği anlama göre üretici zihin sistemini keşfeden bir ilim yerine Arapçayı öğretmenin aracı haline getirdi.

Sîbeveyhi i'râb alametlerine ve âmilin i'râbdaki etkisine neden yoğunlaştı. Bunun ilmi gerekçelerini anlama çabaları zamanla kayboldu. Halbu ki Sîbeveyhi'nin ayrıntılarını ihmal ettiği anlam karineleri, uygulamayla değil teoriyle ilgiliydi. Bu fark edilmedi.

Sîbeveyhi, cümleyi analiz ederken tüm anlam karinelerini dikkate alır ama bunları zikretmez. (Sîbeveyhi, 1992, II, 81) Mesela Sîbeveyhi'nin *هذا عبد الله منطلق* örneğinde daha önce işaret edildiği gibi *منطلق* isminin raf hali için dört i'râb çeşidi zikreder. Cümlede *hâl* durumunda *nasb* haline işaret eder. *منطلق* lafzıyla ilgili olarak isimlerini anmasa da kelimenin sarf yönünü, rütbesini, nekira olmasını, sözlük anlamını ve kelimenin diğer

kelimelerle cümledeki kullanımını dikkate alır. Bu da i'râb ve âmil gibi açık ve gizli anlam karinelerinden söz ederken okuyucu tarafından görülür.

Sîbeveyhi'nin, cümlelerin anlam karinelerini tahlil ederken kullandığı kavramları, *açık* (صريح) veya *dolaylı* (ضمني) olarak niteleyebiliriz. (Gâmidî, 2013, 305) İlk nahivcilerin çalışmalarındaki i'râb alâmeti ve onu belirleyen âmil açık karinedir. İ'râb alametinin ihtiyacına göre belirlenen karineler dolaylı veya kapalı karinelerdir.

Sîbeveyhi ve Halil b. Ahmed gibi ilk nahivciler, cümleleri tahlil ederken bu faildir, merfûdur, bu mef'ûldür, mansuptur demez, bu gibi şeylerle uğraşmazlardı. Hatta Sîbeveyhi'nin tahlilleri علم البيان, علم المعاني, kelimelerin sarf yapısını ve anlamların farklı kullanımlarını da kapsar. (Şâtîbî, yy., IV, 116) İlk gramercilerde gramer tahlilinin iki çeşit olduğu söylenebilir. Biri, muhtemel olan anlam kadar i'râb sayısının olmasıdır. Diğeri, lafzın istediği i'râba ters olsa da anlam dikkate alınarak i'râb alametinin belirlenmesidir. Her iki tahlil çeşidinde de alâmet, ister açık olsun ister mukadder olsun gramer tahlili zorunlu olarak i'râb alametinden başlar.

Âmil, Sîbeveyhi'nin i'râb alametinden ve muhtevâsından bahsederken kullandığı mefhumdur. Eğer âmil, anlam oluşturmada etkili ise i'râb alametiyle doğrudan ilgilidir ya da nahivcilerin tarifleriyle âmil, "gereken anlamı kwama erdiren vasıttadır." (Esterâbâdî, 1996, I, 72)

Görünen o ki Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi' gibi ilk nahivcilerde ibarenin ma'nâsı, i'râb alametini kastedilen anlama uygun olacak şekilde belirliyordu. Bu durum nahivcileri i'râb alametini cümlelerin göstergesine uygun biçimde yorumlamaya sevk etti. Onların bir cümle ve göstergesi için yaptıkları yorumlar, başka bir cümlede başka bir göstergeye uygun olma şartını taşımaz.

İkinci kuşak gramercilerde anlam, kelimenin cümledeki i'râbıyla nahivcilerin farklı cümle ve bağlamlarda elde ettikleri kuralların kendi metotlarıyla uyumunda arandı. (Gâmidî, 2013, 306) Bu yaklaşım, ilk gramercilerin anlam yorumuyla sonraki dönemlerdeki gramercilerin anlam yorumu arasındaki farkı da açıklar. (Ebû Cenâh, 1996, 61 vd.) Daha önce zikredildiği gibi ilk nesil nahivcilerin çalışmalarında, murat edilen anlama ulaşmada kendilerine yardımcı olan mutat i'râb alametinin (hareke) yanında çok sayıda karine de vardı. Takip eden asırlardaki nahivcilerin çalışmalarında bundan dönüşe doğru meyil oldu. Bunun yanında sadece i'râb alâmetine ve alâmet üzerine bina edilen usullere güven, günbegün arttı.

3.4.2. İlk ve Sonraki Dönem Gramercilerdeki İ'râbın Mukayesesi

İki gramerci neslin çalışmalarındaki i'râbı karşılaştıran araştırmacı Muhammed Hamâse'ye (ö. 2015) göre ilk nesil nahivcilerin çalışmalarında anlama delalet eden i'râb örnekleri, 'Abdulkâhir el-Curcânî'nin *mantıksal ilişki* (التعليق) adını verdiği terime çok benzer. Nahivciler, 'i'râb, anlamları birbirinden ayırmak için gelir' dedikleri zaman el-Curcânî'nin التعليق adını verdiği i'râbın nazari yönünü kastederler. التعليق, kelimeyi cümlede aldığı görevlere göre fâil, mef'ûl bih, hal, temyiz, sıfat, tekit vb. öge yapar. (Abdullatîf, 2001, 226-227)

Buna göre şöyle söylenebilir: Nahiv, sonraki dönemlerde i'râbı tek anlam karinesi sayanların yaptıkları, takip ettikleri metodu kurallaştırmış. Kurallaştırma çabasıyla bir temel oluşmuş. Temele dayanan çabalar diğerleriyle uyumlu yürümüş. Temelden ayrılmayan çabalar, i'râbı bir sanata dönüştürmüştür. (H. 'Amâyira, 1984, 164-165) Sonuçta, göstergesel anlam feda edilmiş oldu. Bunun şahidi, anlamın bir şekilde uğramadığı, delaletin ve kastedilen anlamın tersine i'râb edilmiş birçok cümle ve ibaredeki kelimelere ait i'râb mevkiileridir. (İ. 'Amâyira, 1996, 118-135) Mesela نحن العرب نكرم الضيف Biz - Arapları kastediyorum- misafire ikram ederiz cümlesi, nahivcilerin mansubatlar içerisinde zikrettiği el-ihtisâsın belirtilen i'râbıyla, yani أخص فیlinin takdiriyle anlamdan hepten uzaklaşmaktadır. Buna benzer diğer bir örnek ise övgü üslubudur. نعم المعلم زيد Zeyd ne güzel öğretmen. Cümledeki زيد kelimesi iki şekilde i'râb edilir. Birincisi, زيد mübteda, kendinden önceki cümle haberdur. İkincisi, زيد kelimesi düşürülmüş bir mübtedanın habereidir. Kelime her iki durumda da merfûdur. Farklılığın kaynağı nahivcilerin tasavvurudur.

Diğeri ise, أكلت السمك حتى رأسها *Balığın her tarafını yedim.* أكلت السمك حتى رأسها *Balığın başı dahil her tarafını yedim*, cümlesindeki رأس kelimesidir. حتى başlangıç anlamı taşıdığı için merfû, ikinci cümlede حتى atif harfi olduğu için mansûb gelmiştir. Diğeri bir örnek ise marife isim çeşitlerinden olması gereken mübtedanın, olumsuz ve soru cümlesi olduğu için nitelik olarak gelmesidir. Mesela: أفانم زيدٌ *Zeyd ayakta mı?* أفانم mübteda, زيدٌ haberin yerini alan faildir. İkinci i'râbta, أفانم önce söylenmiş haber, زيدٌ ise mübtedasıdır. Tek i'râb harekesi taşıdıkları halde farklı iki i'râbla yorumlanan örneklerden biri de دخلت البيت *Eve girdim,* سكنت الدار *Evde oturdum,* örnekleridir. البيت ve الدار kelimelerinin birinci i'râbı zarf, ikinci i'râbı belirtili nesne (مفعول به) dir. Buna benzer örneklere başka bir araştırmacı da işaret ederek nahivcilerin belirledikleri i'râbın, belagatçıların ispat ettiği anlama ters olduğunu söyler. (Hasan, 1966, 168 vd.)

İlk dönem معاني القرآن çalışmaları ve metotları takip edilirse cümlelerin delâletine ulaşmada ilk nahivcilerin metotlarından istifade ettikleri görülür. Çalışmalardaki uygulamanın, teorik yönü ağır basan nahiv ilmine benzediği söylenebilir. Eserler, Kur'an ayetlerindeki anlam göstergelerini, i'râb alâmeti vb. birçok anlam karinelerine göre tespit ederler. Kelimelerin ve cümlelerin i'râb mevkilerini yani i'râb durumlarını da buna bağlı olarak belirlemeye çalışırlar. Ama Mekki b. Ebû Tâlib (ö. 355/966), Ebu'l-Hasan el-Bâkûli (ö. 543/1149), Ebu'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181), Ebu'l-Bekâ el-'Akberî (ö. 616/1219) ve Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344) gibi müelliflerin "إعراب القرآن ve معاني القرآن" adlı eserlerinde manâdansa i'râbın üzerinde çok durulur. Sonraki dönem nahivciler de bu metodu takip ederek Kur'an ayetlerindeki kelimelerin kastını belirlemede gramere çok sık başvururlar.

Burada *ma'ânî el-Kur'ân* ve dil göstergeleri ışığında cümlelerin anlamlarını araştıran, iki metot arasındaki farkı ortaya koyan az da olsa bazı örnekler sunmak istiyoruz.

Birinci metot: İ'râb edilen kelimeye hak ettiği i'râb alameti veya i'râb mevkii genel anlama dayanılarak verilir. Bu metodu ilk gramerciler uygulamışlardır.

İkinci metot: İ'râb edilen kelimenin evvel emirde ortaya konan usule ve genel nahiv kurallarına uyup uymamasına bakılır. İkinci nesil gramercilerin yaptıklarında bu metot hâkimdir.

Mesela *“يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم لعلكم تتقون أيامًا معدودات”* (Ey iman edenler sizden öncekilere oruç farz edildiği gibi size de sayısı belli günlerde oruç farz edildi.” (Bakara, 2/183) ayetindeki أيامًا kelimesinin mansup gelmesiyle ilgili nahivcilerin değerlendirmesinde bu metot farkı açıkça görülür. Mesela Zemahşeri, bunun açık olan anlam gereği الصيام kelimesiyle nasbedildiğini söyler. (Zemahşeri, 2009, II, 112) Diğerleri, 'mastar ve mamulünün arası tıpkı sıla ve mevsûlu gibi açılmaz' kuralı gereği الصيام mastarıyla nasbedilmesini kabul etmezler. Ebu'l-Hasan el-Bâkûli bu ayetle ilgili şöyle der: *“Ma'nâ, أيامًا kelimesinin الصيام kelimesiyle nasb edilmesini gerektirir. Yani sayılı günlerde oruç farz kılındı demek anlam bakımından doğru olsa da gramer bunu uygun görmez. Çünkü الصيام kelimesi mastardır. Eğer أيامًا kelimesini nesne olarak alsaydı, أيامًا kelimesiyle mastarın arasının كما كتب cümlesi ile açılması caiz olmazdı. Bu duruma göre أيامًا kelimesi, mukadder صوموا fiiliyle nasb edilmiştir”* (Bâkûli, 1994, I, 136) Aynı durum *“فثمود فما أبقي”* (Allah Semud kavmini yeryüzünde bırakmadı” (Necm, 53/51) ayetinde de vardır. ثمود kelimesinin أبقي fiilinden önce gelen ismin nesnesi olmasını nahivciler uygun görmezler. Mâ (ما) edatından sonra gelen fiilin mâdan (ما) öncekine etki edemeyeceği gerekçesiyle أهلك fiilini takdir etmişlerdir. (İbn Hişâm, yy., VI, 453-457)

İbn Cinnî, anlam nahiv usulüne uymadığında i'râbı yorumlayan nahivcilerin yaptıklarını *intihal* olarak niteler. Eserinin باب تجاذب المعاني والإعراب *'Ma'nâ ve i'râbın birbirlerini cezbetmesi'* başlığı altında şöyle der: *“إنه على رجعه لقادر يوم تبلى السرائر”* *“Şüphesiz Allah'ın gücü, sırların açığa çıktığı günde insanı tekrar diriltmeye yeter”* (Târik, 86/8-9) *Ayetin anlamı, إنه على رجعه يوم تبلى السرائر demektir. Anlamı, bu duruma göre i'râb yönünde yorumlarsan yanlış olur çünkü zarf olan يوم تبلى ile kendisinin muteallığı olduğu الرجع mastarın arasını ayırdın demektir. Zarf, mastarın silasıdır. Sılayla ve mevsulunun arası ilgisiz bir şeyle ayrılması caiz değildir. Anlam, bunu gerektirir ve i'râbta buna engeldir. Cümlede geçen mastar, fiil anlamı taşıdığı halde mastarı kapsayan bir nasbedici (fiil) takdir edersen intihal yapmış olursun.”* (İbn Cinnî, 2001, II, 459-460)

Ortaya çıkan tabloya göre şu rahatlıkla söylenebilir. İlk nahivcilerin gramer tahlilleri, hem nazari; hem uygulama yönüyle anlamları daha çok ilişkiliydi. Daha sonraları bu durum, heriki yönüyle yavaş yavaş lafza ve lafzı süslemeye doğru kaydı. Muhtemelen ilk nahivciler, i'râbın yönünü belirlerken kelimenin istediği i'râba ters olsa da i'râbı ma'nâya göre anlamada tereddüt etmediler.

3.5 İ'râbın Ma'nâya Göre Anlaşılması Anlamın Güvencesidir

Arap şiirinden, ayet-i kerimelerden ve Arap atasözlerinden alınan gramer örneklerinde nasb, raf ve cer gibi i'râb hareketleri kelimenin alması gereken i'râba ters şekilde geldiği olmuştur fakat cümlelerde kastedilen belirleyici anlam, bu gibi yerlerde müphem veya kapalı bir duruma düşülmemesini garanti altına almaktadır. Dilde anlam önemsenir. İbaredeki hareke, lafzın isteğine ters gelse de dilde kastedilen anlamı bozmadığı sürece bir kelimenin düşürülmesi önemsenmez. Müzekker kelime müennes, önce gelmesi gereken bir kelime sonra gelebilir. Ters de olabilir. İ'râb hareketinin, kelimenin isteğinin tersine olması Arapçada dikkate alınmaz. Bundan dolayı İbn Cinnî, dilde i'râbı anlama göre yorumlamanın gerçekten geniş bir konu olduğunu söyler ve onu kazılamayan, karşı koyulamayan ve dindirilemeyen bir denize benzetir. (İbn Cinnî, 2001, II, 202) Başka bir yerde de anlama istinaden, lafzın alması gereken i'râba ters olarak gelen bazı durumlara işaret eder. Ona göre (İbn Cinnî, 2001, I, 253) müzekker kelime müennes gelebilir veya tersi olabilir. İbarenin anlamı faili ifade ettiği için fail ve fiilin anlamını taşıdığı için master gizlenebilir. Edatların, tamlamaların, cümlelerin herhangi bir ögesinin düşürülmesi ve benzer tasarruflar anlama hamledilerek, anlam tasavvur edilerek yapılır. Bunun da yaygın bir durum ve inkâr edilemeyecek bir yöntem olduğunu belirtir.

Bu duruma göre ilk gramercilerde gramer tahlilinin anlamları uyumlu yürümesi şaşılacak bir durum değildir. Çünkü onlar, farklı i'râbları anlama göre yorumlarlar ve anlam için lafzın isteğini dikkate almazlardı. (Hamûz, 1984, II, 1168) Bu sebeple Sîbeveyhi'nin *el-Kitâbta* i'râb alametine ait gramer tahlillerini, cümleyi kuranın muradına göre yapması çok dikkat çekicidir. Sîbeveyhi, *'Bunu söyleyen çok evhamlı, onu böyle zannetti veya sanki böyle dedi,'* gibi ifadeleri çok kullanır. Sîbeveyhi'ye göre gramer-anlam uyumunu gösteren diğer bir örnek ise hocasına bir i'râb alametinin kelimenin istediği i'râbtan farklı gelmesinin sebebini sorması ve Halil b. Ahmed de sözü söyleyen kişinin zihninde tasavvur ettiği anlama işaret ederek cevap vermesidir.

İlk gramer çalışmalarında i'râb, ma'nâya göre anlaşılmalı ve bu şekilde yaygınlaşmıştır. Sîbeveyhi ve Halil b. Ahmed gibi ilk nahivcilerin de gramer tahlillerinde bunun alışkanlık haline getirilmiş olmasına rağmen çağdaş dönem dil çalışmalarında bu hususun ele alınışındaki anlayışlarda bazı müphemlikler ve karmaşıklıklar ortaya çıkmıştır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi Sîbeveyhi *el-Kitapta* kapalı durumlarda bazen التوهم, bazen الغلط ifadelerini kullanır. Araştırmacıların çoğu, bu ifadeleri görmezden gelerek Sîbeveyhi'nin örneklerini kelimelerin ihtiyaçlarını dikkate almayan, alışlagelmiş lafza dayanan, gramer metoduyla uyumlu ve kurallı i'râb örneklerine dönüştürdüler. (Bak: Gâmidî, yy..) Burada iki hususu vurgulamak gerekir.

Birincisi: Nahiv ilminin ilk dönemlerinde cümleye ait gramer tahlilleri, cümleyi kuran ve cümleye muhatap olan kişinin zihnindeki anlamları ilişkisi daha sıkı idi. Anlam, i'râbı belirlemede lafzın ve muktezasının önündeydi. İbn Cinnî bu durumu anlamın lafza galip gelmesi, lafzın anlama hizmet etmesi ve onu koruması; onunla olması ve onun için gelmesi şeklinde ifade eder. (İbn Cinnî, 2001, I, 238)

İkincisi: İ'râb alameti, asıl görevi gereği kelimedeki belli bir anlama işaret etmek için gelebilir. (İbn Cinnî, 2001, I, 238) Bu sebeple anlam, lafzın taşıdığı i'râb alametinin muktezasına uygun olur fakat tersi de mümkündür. Yani anlam, kelimenin muktezasına göre alması gereken i'râb alametinin tersine işaret eder. Bu durum, nahivcilerin الإعراب olarak isimlendirdiği daha sonra ilmi bir faaliyete dönüştürülüp علم الإعراب adını da alan işin cevheridir.

İ'râb mefhumu, ilk gramercilerde i'râb alametiyle başlayıp yorumunun çeşitlenmesine veya anlam ışığında bilinen kurala ters gelmesine kadar varan bir merhaleye ulaşmıştır. Bu

aşama aşama yürüyüş daha sonraki gramercilerde gramer metodunun belirlenmesiyle devam etmiş, buradan da dil örneklerinin bu usul ışığında tevil edilmesine varmıştır. Nahivin i'râb ilmi olarak isimlendirilmesi de bu aşamalı yürüyüş sonucunda olmuştur.

Bu aşamalı yürüyüşün, i'râb ve anlam arasındaki ilişkinin ve i'râbın anlama yaptığı katkının hakkıyla anlaşılmasında çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü i'râb mefhumunun oluşumundaki bu aşamalı yürüyüş görmezlikten gelinir ve i'râb mefhumuna yakın olan mefhum ve terimler arasındaki ortaklık, benzerlik ve zıtlık durumlarına dikkat edilmez ise bu durum i'râb mefhumunun kendisinde veya bu mefhumla herhangi bir şekilde ilişkili meselelerde kapalılığa sebep olacaktır. Kanaatimizce i'râba yüklenen terimsel anlam açık olmadığı için i'râbın anlamla olan ilişkisi ve ona yaptığı katkı da tartışmalı hale gelmiş oluyor.

SONUÇ

Yaygın kanaate göre i'râb olgusu, başka dillerde Arapçadakine biraz benzeyen durumlar olsa da Arapçaya has ve onun kimliği niteliğinde bir olgudur. Bu baskın karakterinden dolayı İ'râb-anlam ilişkisi ve i'râbın anlama katkısı nahiv ilminde merkezi öneme sahip bir meseledir. Arapça gramer çalışmalarında i'râba yüklenen anlam ve hakkında yapılan yorumlar zamanla değiştiği için i'râb-anlam ilişkisinin anlaşılması, gramer örneğinin şeklinin, eskiden nasıl olduğunu ve daha sonra nereye vardığını anlamamıza yardımcı olacaktır. İ'râb-anlam ilişkisinde kapalılığın az da olsa izâle edilmesine ve mânânın anlaşılmasındaki payının ortaya konulmasına katkı sunmuş olması temennisiyle bazı sonuçları zikretmek istiyoruz.

1. Çalışmaların çoğu, i'râb ve anlam arasındaki ilişkiyi, cümledeki kelimelerin i'râb alâmetinin değişmesiyle değişen anlama işaret eden i'râb hareketleri fetha, damme ve kesrayla sınırlandırır.
2. Bazı araştırmacılar, i'râb hareketlerine taşımaları muhtemel olan anlamdan daha fazlasını yüklemektedir. Bir kısım araştırmacı da i'râb hareketlerinin anlama delalet etme özelliğini aşırı derecede hafife almakta ve bazıları da bu özelliği kesin olarak kabul etmemektedirler.
3. Araştırmacıların öncelikli olarak i'râb alâmetlerine yoğunlaşmaları, bunları önemli hale getirmiş ve diğer anlam karineleri arasındaki sıralamada baş sıraya geçirmiştir. Bu da gramer tahlilinin geçmiş olduğu aşamalar arasındaki farklılıkların, çağdaş araştırmacılar tarafından görülmemesine sebep olmuştur.
4. İ'râb alâmetleri, i'râbın anlamla ilişkisinde ilk adımdır. Bu adımı i'râb alâmetine bağlı bir adım izler. Bu da kelimenin i'râb mevkiini açıklar. Eğer hareke taşıyan bir kelime ise hak ettiği i'râb hareketi verilir. Eğer taşıyamaz ise takdir edilir.
5. İ'râb, Arap gramerinin ilk dönemlerinde dil örnekleri tahlil edilirken anlamla ilişkisi daha sıkı iken daha sonraki dönemlerde lafızla daha sıkı ilişkili olduğu bazı dönemlerden geçmiştir.
6. İ'râb alâmetleri, dillerinde i'râb olmayan Arapçayı öğrenen yabancılar için vazgeçilmez derecede önemlidir. Ancak Arapça cümlelerin anlaşılmasında i'râb alâmetlerinin yanında kelimenin sarf yapısı, sözlük anlamı, müzekker olması, müennes olması, ögesel sıralaması da önemlidir. Kelimenin cümledeki diğer kelimelerle uyumuna ve dil geleneklerine göre kullanımına bakılması gibi anlam karinelerinin önemi de inkâr edilemez.
7. Bu sebeple, özellikle Arap olmayanlara Arapça öğretmek amacıyla yazılacak kitap ve ders notlarının, ilk dönemlerdeki gibi anlamla daha sıkı ilişkili ve i'râb alâmetinin yanında, zikredilen anlam karinelerinin de dikkate alınarak yazılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- 'ABDULLATÎF, M. H. (2000). *en-Nahv ve'd-Delâle Medhal li Dirâsetu'l-Ma'nâ 'en-Nahvî-ed-Delâli*. Kâhire: Dâruşşurûk.
- _____, (2001). *el-'Alâmetu'l-İ'râbiyye fi'l-Cümleti'l-'Arabiyye Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kâhire: Dâru Garîb.

- 'ABDUH, D. (1973). *Ebhâs fi'l-Lugati'l-'Arabiyye*. Beyrût: Mektebe Lubnân.
- 'ABDUTTEVVÂB, R. (1999). *Fusûl fî Fikhi'l-'Arabiyye*. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî.
- 'AKKÂD, A. M. (2012). *el-Lugatu's-Şâ'ira*, Kâhire: Müessesetu'l -Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe.
- 'AMÂYİRA, H. A. (1984). *fî Navi'l-Luga ve Terâkîbihâ (Mehec ve Tatbîk)*. Cidde: 'Alemlü-Ma'rife.
- 'AMÂYİRA, İ. A. (1996). "Te'addudu'l-Evcuhi'l-İ'râbiyye". *Buhûs fi'l-İstişrâk ve'l-Luga*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle-Dâru'l-Beşîr.
- ANTÂKÎ, M. (y.y.) *Dirasât fî fikhi'l-Luga*, 4.Baskı. Beyrût: Dâru's-Şarkî'l-'Arabî.
- BÂKÛLÎ, 'A. H. E. (1994). *Keşfu'l-Muşkilât ve İdâhu'l-Mu'addilât*. (Muhammed Ahmed ed-Dâli, thk.). Şâm: Matbu'atu's-Sabâh.
- BENNÂ, M. İ. (y.y.) *el-İ'râb Simetu'l-'Arabiyyeti'l-Fushâ*. Kâhire: Dâru'l-İslâh.
- BESNEDÎ, H. (2007). "Nazariyyetu'l-Karâ'in fi't-Tahlîli'l-Lugavî". *Mecelle İttihâdi'l-Câmi'ati li'l-Âdâb*, (4/2), 283-319
- BESYÛNÎ, K. (1990). *el-Müştebehât fi'n-Nahv*. Kâhire: en-Nahdatu'l-Mısriyye.
- CABÂRE, E. B. 'A. (2008). *Karâ'înu'l-İ'râb ve's-Siyag ve'l-Mutâbakât*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Câmi'atu Kûfe, Irak.
- CÂSİM, M. H. (2016). "Esbâbu't-Te'addud fi't-Tahlîli'n-Nahv". *Mecelle Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye*, (66), 98-157
- CEBEL, M. H. H. (2000). *Difâ'un 'Ani'l-Ku'âni'l-Kerîm: Esâletu'l-İ'râb ve Delâletuhu 'ale'l-Me'ânî*, Meysûn: el-Belberî lit-Tibâ'a ven-Neşr.
- CİVELEK, Y. (2003). *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- CURCÂNÎ, E. B. 'A. 'A. M. (1972). *el-Cümelü fi'n-Nahv*. (Ali Haydâr, Thk.) Şâm: yy.
- EBÛ CENÂH, S. C. (1996). "et-Ta'ârud Beyne Te'vîli'l-Ma'nâ ve Takdîri'l-İ'râb fi'n-Nahvi'l-'Arabî". *Mecelletu Câmi'ati Melik Su'ûd, el-Âdâb*, Riyâd. 8(1), 61-75.
- EBÛ HAYYÂN, M. Y. 'A. (yy.). *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*. (Thk. Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd – 'Ali Muhammed Mu'avvad). (Cilt. 1-8). Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye.
- ENBÂRÎ, 'A. M. 'A. (1997). *Esrâru'l-'Arabiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ENÎS, İ. (1978). *min Esrâri'l-'Luga*. 6. Baskı. Kâhire: Mektebetu'l-Enculû 'el-Mısriyye.
- ESTERÂBÂDÎ, R. M. H. (1996). *Şerhu'r -Radî 'ale'l-Kâfiyeh*. (Yûsuf Hasan 'Umer, thk.). 2. Baskı. (Cilt. 1-4). Bîngazi: Câmi'ati Kân Yûnus.
- FUKE, J. (1951). *el-'Arabiyye: Dirâsât fî'l-Lugâ ve'l-Lehecât ve'l-Esâlib*. ('Abdulhalîm en-Neccâr, çev.). Şâm: Maba'a el-Kâtib el-'Arabî.
- GÂMİDÎ, M. S. R. (2010). "Nahvu Sîbeveyh ve Nahvu'l-Muteahhirin" *el-Mu'temeru'd-Devlî es-Sâdis*. Kâhire: Dâru'l-'Ulûm.
- _____, (yy.). *et-Tevehhum fî Âsâri'd-Dârisîn ('Ard ve Nakd)*. Cidde: Neşru Merkezi'l-Buhûs. Câmi'atu Melik 'Abdulazîz.
- _____, (2013). "el-'Alâka Beyne'l-Ma'nâ ve'l-İ'râb fi'd-Dersi'n-Nahvî", *Mecelletu Câmi'ati't-Tâif li'l' Âdâb*, 2(9), 280-310
- _____, (2006a). "Rivâyât neş'ti'n-Nahv (Ru'ye-Nakdiyye)". *Mecelle 'Ulûmi'l-Luga*. 19(2), 109-133
- _____, (2006b). "el-Lugatu ve'l-Kelâm fi't-Turâsi'n-Nahvi'l-'Arabî". *Mecelletu 'Alemlü'l-Fikri*. 34(3), 69-96

- GÜNDÜZÖZ, Soner. (2004) “el-Kitâb’ın Kuramsal Temelleri: Sîbeveyhi’nin Kitabındaki Kodifikasyon Çözümü”. *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (17), 235-263
- HABİB, ‘A. M. (1999). *‘en-Nahvu’l-‘Arabî Beyne’s-Sinâ’a ve’l-Ma’nâ*. Kâhire: Dâru’âyât li’t-Tibâ’a.
- HAMİDE, Mustafâ. (1998). *Nizâmu’l-İrtibât ve’l-Rabt fî Terkîbi’l-Cümleti’l-‘Arabiyye*, Kâhire: eş-Şeriketu’l-Mısriyyetu’l-‘Âlemiyye li’n-Neşr.
- HAMÛZ, ‘A. A. (1984). *et-Te’vîlu’n-Nahvî fi’l-Kurâni’l-Kerîm*. (Cilt. 1-2). Riyâd: Mektebetu’r-Rušt.
- HASAN, ‘A. (1966). *el-Luga ve’n-Nahv Beyne’l-Kadîm ve’l-Hadîs*, Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif.
- HASSÂN, T. (1990). *Menâhîcu’l-Bahs fi’l-Luga*, Kâhire: Mektebetu’l-Enculû el-Mısriyye.
- _____, (1994). *el-Lugatu’l-‘Arabiyye-Ma’nâhâ ve Mebnâhâ*, Mağrib: Dâru’l Beydâ.
- HAŞŞÂB, ‘A. A. E. M. (1972). *el-Mürtecel fî Şerhi’l Cumel*. (Ali Haydâr, thk.) Şâm: yy.
- HİNDÂVÎ, H. (1989). *Menâhîcu’s-Sarfiyyîn fi’l-Karneyn es-Sâlis ve’r-Râbi’ mine’l-Hicre*. Şâm: Dâru’l-Kalem
- HUCEYLÂN, H. S. (2000). *İtticehâtu’l-Bahs fî Kadiyyeti’l-İrâb ‘İnde’l-Lugaviyyine’l-Muhdesîn*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Câmî’atu Melik Su’ûd, Riyâd.
- İBN CİNNÎ, E. ‘U. (2001). *el-Hasâ’is*. (‘Abdulhamî Hindâvî, thk.). (Cilt. 1-4). Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- İBN FÂRİS, E. A. (yy.). *es-Sâhibî fî Fihî’l-Lugati’l-‘Arabiyye*. (es-Seyyid Ahmed Sakar, Thk.). Kâhire: Matba’atu’l-Bâbî el-Halebî.
- İBN HİŞÂM, C. ‘A. Y. (1987). *Selâsu Resâil fi’n-Nahv*. (Nasruddîn Fâris– ‘Abdulcelil Zekeriyâ, thk.) Kâhire: Dâru’l-Meârif.
- _____, (yy.). *Evdahu’l Mesâlik İlâ elfiyeti İbn Mâlik*. (Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhâmid, thk.). (Cilt. 1-4). Beyrût: el-Mektebetu’l-Asriyye.
- _____, (1984). *Risâletun fî Tevcîhi’n-Nasb*. Beyrût: Dâru’l-Erkam. (elyazma)
- _____, (yy.). *Muğni’l-Lebîb ‘an Kutubi’l-E’ârîb*. (‘Abdullatif Muhammed el-Hatîb, thk.). (Cilt. 1-7). Kuveyt: es-Silsiletu’t-Turâsiyye (21).
- İBN KUTEYBE, ‘A. M. (2007). *Te’vîlu Muşkili’l-Kur’ân*. (İbrâhîm Şemsuddîn, Thk.). Beyrût: Dâru’l-kutub’îl-‘İlmiyye.
- İBN MÂCE, M. Y. (yy). *Sünen*. (Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, thk.). (Cilt. 1-2). Kâhire: Dâru İhyâ’îl-Kutubi’l ‘Arabiyye.
- İBN ŞUKAYR, A. H. E. B. (1987). *el-Muhallâ-Vucûhu’n-Nasb*. (Fâiz Fâris, Thk.). Beyrût: Muessesetu’r-Risâle.
- İBN YE’İŞ, Y. ‘A. M. (yy). *Şerhu’l-Mufassal*. (Cilt. 1-10). Kâhire: Ettibâ’atu’l-Munîriyye.
- KORKMAZ, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. 5. Baskı. Ankara: TDKY.
- MESDÎ, A. (2010). *el-‘Arabiyye ve’l-İrâb*. İfrincî: Dâru’l-Kitâbi’l-Muttehide.
- MEVİD, M. (2005). “İbni Harûf ve’d-Dersu’n-Nahvî fi’l-Endelus”, *et-Turâsu’l-‘Arabî*. (97)24, 152-161.
- MUSTAFÂ, İ. (1992). *İhyâu’n-Nahv*, 2. Bas. Kâhire: Müessesetu’l -Hindâvî li’t-Ta’lîm ve’s-Sekâfe
- NÂSİR, B. K. (1999). *Delâletu’l-İrâb Ledâ en-Nuhâti’l-Kudamâ*. Bağdât: Dâru’ş-Şu’uni’s-Sakâfiyyeti’l-‘Âmmeh.
- RİHÂLÎ, M. (2003). *Terkîbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, Fâs: Dâru Tübikâl li’n-Neşr.
- SÂMERRÂÎ, İ. (yy.). *Fikhu’l-lugati’l-Mukâren*, Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn.

- SUYŪTÎ, 'A. C. (1986). *el-Muzhîr fî 'Ulûmil'l-Luga ve Envâ'ihâ*. (Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Beg- Muhammed Ebulfadl İbrâhîm- 'Ali Muhammed el-Becâvî, Thk.). (Cilt. 1-2). Beyrût: el-Mektebetü'l- 'Asriyye.
- _____, (2006). *el-'İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahvi*, (Mahmûd Süleymân Yâkût, Thk.). Kâhire: Dâru'l-Ma'rife.
- SİBEVEYHÎ, 'A. 'U. K. (1992). *el-Kitâb*. ('Abdusselâm Muhammed Hârun, Thk.). (Cilt. 1-4). Kâhire: Mektebetü'l-Hancî.
- ŞÂTİBÎ, İ. M. M. (yy.). *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*. ('Abdullâh Derrâz, Thk.). (Cilt. 1-4). Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- TALHÎ, M. 'A. K. (yy.). *el-Cevâzu'n-Nahvî*, Bingâzi: Menşûrâtu Câmi'ati Kâryûnus.
- TERZÎ, F. H. (yy.). *fî usûli'l-Luga ve'n-Nahv*, Beyrût: Dâru'l- Kutub.
- TEVHÎDÎ, 'A. M. 'A. (2011). *Kitâbu'l-İmtinâ'î ve'l-Muêneseh*. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- 'UKBERÎ, 'A. H. (1995). *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ'î ve'l-İ'râb*. ('Abdulillâh Nebhân, Thk.). (Cilt. 1-2). Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- VÂFÎ, 'A. 'A. (2004). *Fıkhü'l-luga*. 3. Baskı. Kâhire: Nahda Mısra li'n-Neşr.
- VELÎDÎ, M. S. M. 'A. (2006). *el-Hulâfu'n-Nahvî fî'l-Mansûbât*, 'Âlemü'l- İrbid: Kutubi'l-Hadîs.
- VENDRYES, J. (yy.). *el-Lugah*. (Abdulhamîd ed-Devâhilî-Muhammed el-Kassâs, çev.). Kâhire: Mektebetü'l-Enculû.
- YA'KŪB, E. B. (1982). *Fıkhü'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Hasâ'isuhâ*. Beyrût: Dâru'l 'İlm li'l-Melâyîn.
- YÂKUT, A. S. (1994). *Zâhiratu'l-İ'râb fî'n-Nahvî'l-'Arabî, ve Tatbîkuhâ fî'l-Kurâni'l-Kerîm*, İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye.
- YŪNUS 'A. M. (2007). *el-Ma'nâ ve Zilâlu'l-Ma'nâ- Enzimetu'd-Dilâliyye fî'l-'Arabiyye*. Bingâzi: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî.
- ZÂHÎD, Z. G. (yy.). "el-İ'râb ve Harekâtuhu fî'l-'Arabiyye". *Mecelletu Mecme'î'l-Lugati'l-'Arabiyye Şâm*. 4(79), 703-734.
- ZÂZÂ, H. M. T. (1990). *el-Lisân ve'l-İnsân Medhal 'ilâ Ma'rifeti'l-Luga*. 2. Baskı. Şâm: Dâru'l-Kalem.
- ZECCÂCÎ, 'A. İ. (1973). *el-İdâh fî 'İleli'n-Nahv*. (Thk. Mâzin el-Mubârek). Beyrut: Dâr'un-Nefâis.
- _____, (1984). *Mecâlisi'l-'Ulamâ'*, (Abdu's-selâm Hârun, Thk.). Kuveyt: Matb'atu Hukûmeti'l-Kuveyt.
- ZEMAHŞERÎ, (yy.). M. 'U. C. *el- Mufassal fî 'İlmi'l-'Arabiyye*. 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Cil.
- _____, (2009). *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâ'iki't Tenzîl ve 'Uyûni'l-'Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*. (Thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ). 3. Baskı. (Cilt. 1-2). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- ZERKEŞÎ, B. M. 'A. (yy.). *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. (Muhammed Ebulfadl İbrâhîm, thk.). (Cilt. 1-4). Kâhire: Dâru't-Turâs.